

CHURCH STUDIES

Annual Journal of the Centre of Church Studies

Year II

Number 2

The Centre of Church Studies
Niš, 2005.

Годишњак Центра за црквене студије

Година II

Број 2

Центар за црквене студије
Ниш, 2005.

Αθανάσιος Αθανασιάδης
Θεσσαλονίκης, Ελλάδα

**ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ
ΚΛΙΜΑΤΟΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΟΠΛΗ
ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ 1990-1995.**

**Οι περιπτώσεις της Κροατικής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και του Ορθοδόξου
Πατριαρχείου της Σερβίας.**

Περίληψη: Ο ρόλος των θρησκευτικών ηγετών και εκπροσώπων στην κρίση της περιόδου 1990-1995, υπήρξε πραγματικά αποφασιστικός αλλά και αμφίσημος. Παρατηρώντας τις εξελίξεις των γεγονότων, ίσως να θεωρηθούν οι ποικίλες και ετερογενείς στάσεις και θέσεις της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και της Κροατικής Ρωμαιοκαθολικής, ως αντικρουόμενες και αλληλοαναιρούμενες. Θεωρούμε, ωστόσο, πως οι προσεγγίσεις αυτές αποτελούν συστατικά μιας πραγματικότητας – κάποτε και ενός σχεδιασμού –, που συνθέτουν τη συνολική στάση των εκκλησιών αυτών, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Οι τριμερείς διαθρησκευτικές συναντήσεις, κατά την περίοδο της κρίσης (1990-1995), κινήθηκαν σε τρία επίπεδα: α) έθεταν ως στόχο την επίτευξη τομής στις εθνοπολιτικές διαφορές που απομάκρυναν ολόένα και περισσότερο τους πρώην σύνοικους λαούς β) αναζητούσαν κοινούς τρόπους για να προσεγγίσουν τους πιστούς τους, ώστε να συμβάλλουν, ως καθιδρύματα, στην ειρηνική επίλυση της αιματηρής αντιπαράθεσης και γ) επεδίωκαν να διαμορφώσουν και να προβάλλουν στη γιουγκοσλαβική και διεθνή κοινή γνώμη, (επίσημα ανακοινωθέντα), ένα αρραγές μέτωπο αλληλεγγύης, αδελφοσύνης, αγάπης και συναίνεσης των θρησκειών. Είναι δε γεγονός, ότι αν και καλλιέργησαν το υπόβαθρο των μεταξύ τους σχέσεων σε ικανοποιητικό βαθμό, δεν κατόρθωσαν να ομαλοποιήσουν τις εκτραχυμένες εξελίξεις και να εισακουσθούν από τις κοινωνίες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο βαθμός επιτυχίας ή αποτυχίας των παραπάνω επιδιώξεων παρουσίασε τεράστια κλίμακα απόκλισης στο θρησκευτικό κοινωνικό ιστό κάθε χώρας.

Οι δογματικές διαφορές μεταξύ των χριστιανικών ομολογιών έγιναν στόχος εκμετάλλευσης, από ποικίλους χριστιανικούς – και όχι μόνο – κύκλους, σε μια προσπάθεια γενίκευσης του πολέμου με δραματικά για τις θρησκείες αποτελέσματα. Έτσι, ακραία θρησκευτικά στοιχεία εξέλαβαν τις κροφορούμενες κοσμοϊστορικές αλλαγές ως πεδίο και πρόκληση περαιτέρω ανάπτυξης των φονταμενταλιστικών τους επιδιώξεων, καταργώντας κάθε αρχή δικαίου, ή ακόμα περισσότερο, τις ίδιες τις ευαγγελικές αρχές της αγάπης και της ειρήνης, στο όνομα της «αγάπης» και της «ειρήνης». Η λαίλαπα του εθνικισμού που καλλιέργησαν οι πολιτικές ηγεσίες των χωρών της πρώην Γιουγκοσλαβίας συμπαρέσυρε και τις θρησκείες. Έτσι, οι πολιτικές ηγεσίες, προφασιζόμενες τις θρησκευτικές διαφορές και προσεγγίσεις, συγκάλυπταν με το «μανδύα της πίστης» τους εθνικισμούς τους, τις υπέρμετρες και επικίνδυνες για το έθνος τους φιλοδοξίες, τις ιδεολογικές τους ακρότητες.

Λέξεις κλειδιά: Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία της Κροατίας, Σερβικό Πατριαρχείο, σερβο-κροατικός πόλεμος 1990-1995, σερβικός και κροατικός εθνικισμός, θρησκευτικός πόλεμος.

Οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις των τελευταίων δεκαετιών επηρέασαν άμεσα και καίρια την ευαίσθητη – και με βεβαρημένα πολεμικά περιστατικά – περιοχή των Βαλκανίων. Ο θρησκευτικός παράγων ενεπλάκη σημαντικά στις πολιτικές, ακόμα και στρατιωτικές, συγκρούσεις στο παγκόσμιο σκηνικό, άλλοτε παρασκηνακά και άλλοτε φανερά. Ο ρόλος των πολιτικών ηγετών στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα στην πρώην Σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία υπήρξε καθοριστικός, έντονα αρνητικός ή θετικός, στην εξέλιξη της πολιτικής και εκκλησιαστικής τους ιστορίας¹.

Οι θρησκείες στην πολυ-πολυτισμική Γιουγκοσλαβία στο παρελθόν διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στην προάσπιση και εδραίωση της ειρήνης, προβάλλοντας συχνά ένα διαφορετικό όραμα στους πιστούς τους σε σημαντικές περιόδους εθνικών κρίσεων.

Η δράση του Βατικανού και των ηγετών του στη βαλκανική ενδοχώρα, διαχρονικά, μαρτυρεί τον ενδιαφέρον του για την διασφάλιση των συμφερόντων του, θρησκευτικών και πολιτικών, από την εποχή ακόμη της καθόδου των Σλάβων στην περιοχή κατά τον 5^ο και 6^ο αιώνα. Το ενδιαφέρον αυτό διατηρήθηκε αμείωτο και κατά τους κατοπινοί αιώνες, όταν δυναμικότερα η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία προσπάθησε να προσεταιρισθεί τις διεθνείς συγκυρίες και να διεισδύσει σε περιοχές πέραν των αναγνωρισμένων δικαιοδοσιών της². Αντίστοιχα και το έτερο χριστιανικό κέντρο, το Σερβικό Πατριαρχείο, διαδραμάτισε μείζονα ρόλο στη διασφάλιση των συμφερόντων του σερβικού λαού, υποκαθιστώντας πολλές φορές την πολιτική εξουσία και αποτελώντας ένα εθνικό κέντρο γύρω από το οποίο συσπειρώνονταν οι απανταχού της οικουμένης Σέρβοι.

Σύγχρονα, ο πάπας Ιωάννης Παύλος Β' επισκέφθηκε την Κροατία, για πρώτη φορά μετά την έναρξη των εχθροπραξιών του σερβοκροατικού εμφυλίου, το Σεπτέμβριο του 1994. Ήταν η πρώτη επίσκεψη όπου εκκλησιαστικός ηγέτης, με τον τίτλο του ποντίφικα, έφτανε σε κροατικό έδαφος σε διάστημα δεκατριών αιώνων. Έγινε δεκτός με τιμές αρχηγού κράτους, τόσο ως πολιτικός όσο και ως θρησκευτικός ηγέτης. Ως «εκπρόσωπος του θεού στη γη» συγκέντρωσε περίπου ένα εκατομμύριο πιστούς – έφτασαν από όλες τις γωνιές της χώρας – δείχνοντας τη βαθιά πίστη του κροατικού λαού στο πρόσωπό του³. Ένα δεύτερο ποιμαντορικό ταξίδι πραγματοποιήσε τον Οκτώβριο του 1998

1 Θα αναφέρουμε μόνο μερικά παραδείγματα. Ο Pavelić, ηγέτης του κινήματος των «Uštas», παρουσιάζονταν ως ιδιαίτερα θεοσεβούμενος, με ιερείς στο στενό του οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, με «πνευματικό», εκκλησία ιδιωτική, συχνούς εκκλησιασμούς, ανατροφή των παιδιών του από χριστιανούς παιδαγωγούς κ.τ.λ. Ο Τίτο υπήρξε ο ηγέτης που στερήσε, σε όλα τα θρησκευτικά ιδρύματα της χώρας του, το δικαίωμα να δρουν ελεύθερα, με τα γνωστά αποτελέσματα. Εγγύτερα χρονικά, ο Κροάτης Tudman, στενός συνεργάτης του Στρατάρχη Τίτο την εποχή της παντοδυναμίας του, με έντονες θρησκευτικές μεταπτώσεις, από σφοδρός πολέμιος έγινε υπέρμαχος της ρωμαιοκαθολικής πίστης. Ο Milošević, δεδηλωμένος αρνησίθρησκος, μετρίασε τη στάση του, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας (1989-1990), και έφτασε στο σημείο να ζητήσει τη βοήθεια της Σερβικής εκκλησίας προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία κ.ο.κ.

2 Η βιβλιογραφία είναι μεγάλη. Ενδεικτικά θα προτεινάμε γύρω από το θέμα της σχέσεως της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας με τη Γιουγκοσλαβία τις μελέτες των καθηγητών Dragoljub Živojinović, Nikola Žutić, του ρωμαιοκαθολικού επισκόπου Mile Bogović, του Κροάτη καθηγητή Franjo Šanjek κ.ά..

3 Βλ. V. Blažević, *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i*

με σκοπό να κινήσει τη διαδικασία μακαριοποίησης (Beatificazione)⁴ του Καρδινάλιου Αλοΐζιου Sterpinac, που θα ελάμβανε χώρα στο ναό της Marija Bistrica έξω από το Ζάγκρεμπ⁵.

Αντίστοιχα, και ο Πατριάρχης των Σέρβων Παύλος επισκέφθηκε τις πληγείσες περιοχές με σκοπό να συμπαρασταθεί στους αναξιοπαθούντες και να τονώσει το ηθικό του ποιμνίου του⁶.

Σε διεκκλησιαστικό και διαθρησκευτικό όμως επίπεδο οι προγραμματισμένες συναντήσεις των αντιπροσωπειών των εμπλεκόμενων μερών, όπως αυτές έλαβαν χώρα εντός ή εκτός των συνόρων της Γιουγκοσλαβίας, ήταν εκείνες που έδωσαν το στίγμα των επισήμων θέσεων των θρησκειών. Θα κρίναμε απαραίτητο να σχολιάσουμε και να αξιολογήσουμε τις αποφάσεις των συναντήσεων αυτών και το ρόλο που αυτές διαδραμάτισαν στις πολιτικές και θρησκευτικές εξελίξεις.

1. Οι διαθρησκευτικές συναντήσεις 1990-1995 στο πλαίσιο των προσπαθειών ειρηνικής επίλυσης της κρίσης.

Όταν στα τέλη του 1990 φάνηκαν πια καθαρά τα σύννεφα του πολέμου στον βορειοβαλκανικό ορίζοντα, οι σχέσεις μεταξύ του Ρωμαιοκαθολικού επισκοπάτου και του Σερβικού Πατριαρχείου δεν βρίσκονταν στο καλύτερο επίπεδο⁷.

Hercegovini (1991-1995), εκδ. Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1995, σσ. 272-274, γενικότερα ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει πληροφορίες για το πρόγραμμα της επίσκεψης του πάπα στην Κροατία και το κλίμα που επικράτησε.

4 Πρόκειται για τη διαδικασία που προηγείται της αγιοποίησης (Santifizazione) στη Δυτική εκκλησία.

5 Η μακρά και, προϊόντος του χρόνου, αποδυναμούμενη «πολεμική ατμόσφαιρα» που κατά καιρούς ωστόσο αυξομειωνόταν, ανάλογα με την ένταση στα πεδία των μαχών, σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο, συγκροτούσε την περιρρέουσα ατμόσφαιρα μέσα στην οποία διαδραματιζόταν, δυστυχώς, γεγονότα θρησκευτικών ακροτήτων που και τα πρόσωπα που την εξέφραζαν έβιγαν και τις θρησκευτικές διδασκαλίες που ενεπιστευόνταν διαπόμπευαν. Ως εκ τούτου, οι «εν θερμώ» αποφάσεις της Κροατικής εκκλησίας, χωρίς να είμαστε εμείς εκείνοι που θα κρίνουν ή θα αξιολογήσουν εκ των έσω τις θέσεις της, υπήρξαν, μάλλον ακατάλληλες, τουλάχιστον για τη χρονική περίοδο κατά την οποία εκκίνησε το θέμα της «αγιοποίησης».

6 Βλ. τη Διδακτορική Διατριβή Αθ. Αθανασιάδη, *Η θρησκευτική διάσταση των εθνικών αντιπαραθέσεων στο χώρο των Βαλκανίων 1990-1995. Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας*, Θεσσαλονίκη 2001, γενικότερα, όπου εξετάζονται οι επιμέρους παράγοντες που επηρέασαν τις πολιτικές και θρησκευτικές εξελίξεις κατά την παραπάνω περίοδο.

7 Από το 1974 διοργανώνονταν Οικουμενικά Συμπόσια μεταξύ των Θεολογικών Σχολών όλων των Ομολογιών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, σημειώνοντας ορισμένα, ιδιαίτερη επιτυχία. Χαρακτηριστικό δείγμα της εποχής, που αντανάκλα την πορεία των διαθρησκευτικών αυτών συναντήσεων, αποτελεί το συμβάν του έτους 1990, όταν, στις εργασίες της προγραμματισμένης συνάντησης στη Fruška Gora, δεν προσήλθαν οι αντιπρόσωποι της αποστολής της Ρωμαιοκαθολικής Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Zagreb. Η κίνηση αυτή ερμηνεύθηκε ως ένδειξη διαμαρτυρίας κατά της «Δημοσίευσης στην κοινή γνώμη των πορισμάτων της Σύναξης των Ορθόδοξων Επισκόπων και κληρικών στο έδαφος της Κροατίας», (Σερβική εκκλησία) σχετικά με τη διαπραχθείσα γενοκτονία κατά την περίοδο 1940-1945. Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo na Hrvatskom prostoru, Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20.st)*, εκδ. Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1996², σσ. 490-491. Βλ. επίσης το κροατικό δημοσίευμα - και δεν είναι το μοναδικό - που ανταποκρίνεται στο πνεύμα που χαρακτήριζε τις δύο εκκλησίες του Darko Pavičić, Crkva ipak ne izdaje vize, εφημ. *Vjesnik*, 8-9-93. Η αφορμή για τη διένεξη που προέκυψε δόθηκε εξαιτίας της μεταφοράς της έδρας της Ορθόδοξης Μητρόπολης του

Η μεικτή διεκκλησιαστική επιτροπή – ανάμεσα σε Ορθοδόξους και Ρωμαιοκαθολικούς – που από καιρό είχε συσταθεί με σκοπό να αναλύει ποιμαντικά θέματα που αφορούσαν τις δύο εκκλησίες, σε τοπικό κυρίως επίπεδο, είχε απονήσει, και το έστω μικρό έργο της δεν έβρισκε την ανάλογη απήχηση. Οι σχέσεις των δύο Ομολογιών κατά την περίοδο εκείνη θα χαρακτηρίζονταν περισσότερο τυπικές παρά θερμές και ουσιαστικές, όσο κι αν, σε επίπεδο προσώπων, ιδιαίτερα στις βόρειες επαρχίες του Σερβικού Πατριαρχείου, εντοπιζόνταν παραδείγματα αγαστής συνεργασίας.

Οι επίσημες συναντήσεις που ακολούθησαν μεταξύ των εκπροσώπων των θρησκευτικών κοινοτήτων⁸ της πρώην Γιουγκοσλαβίας, μετά από τις πρώτες ακόμα εχθροπραξίες, στόχο είχαν να παρουσιάσουν το θρησκευτικό παράγοντα ως ενοποιό στοιχείο στις εθνικές αντιπαράθεσεις, αντίθετο με κάθε μορφή βίας και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας. Εξέφραζαν δε τον ανθρωπιστικό και χριστιανικό χαρακτήρα της κάθε μιας εκκλησίας ή θρησκευτικής κοινότητας στα θύματα του πολέμου. Στόχος τους ήταν οι κοινές εκκλησίες και ακοινωνώσεις τους να επηρεάσουν τις πολιτικές ηγεσίες των κρατών τους, αλλά και τη διεθνή εκκλησιαστική και κοινή γνώμη, ώστε να σταματήσει ο αδελφοκτόνος αυτός πόλεμος⁹.

Στο Sremski Karlovci, στις 7 Μαΐου 1991, και μετά από μια μαραθώνια περιπέτεια προσδιορισμού της ημερομηνίας διεξαγωγής των συνομιλιών, συναντήθηκαν, κλεισμένων των θυρών, οι αντιπρόσωποι των δύο μεγαλύτερων εκκλησιαστικών κοινοτήτων της π. Γιουγκοσλαβίας (Ρωμαιοκαθολική Κροατική Εκκλησία και Σερβική Ορθόδοξη) που αποτελούνταν από τους προκαθημένους των δύο εκκλησιών και εκπροσώπους των Επισκοπικών τους Συνόδων¹⁰.

Στο κοινό ανακοινωθέν που διαβάστηκε από τον οικοδεσπότη επίσκοπο Βασίλειο τονίσθηκαν τα εξής: «Με αίσθημα ευθύνης απέναντι στο Θεό, απέναντι στους ανθρώπους αλλά και στη συνειδησή μας, απευθυνόμαστε σ' ολόκληρο τον πολιτικό κόσμο και ιδιαίτερα σ' αυτούς που κατέχουν σήμερα την εξουσία, επί τη βάσει του θείου και ανθρωπίνου δικαίου αλλά και της ισότιμης ελευθερίας όλων λαών, και παρακαλούμε να

Zagreb στην Τεργέστη από τον μητροπολίτη Ιωάννη Ραβιόνιτς και τους αμφίπλευρους διαξιφισμούς που ακολούθησαν, ανάμεσα στη σερβική εφημερίδα «Politika» και στην κροατική εφημερίδα «Vjesnik», για τα πραγματικά αίτια της ενέργειας αυτής. Ένας επιπρόσθετος λόγος, στην επικοινωνιακή δυσπραγία, υπήρξε η δυσκολία της έκδοσης ταξιδιωτικών εγγράφων (VISA) που αντιμετώπιζε ο ορθόδοξος επίσκοπος Δυτικής Ευρώπης Κωνσταντίνος, προκειμένου να διέλθει την Κροατία.

8 Γενικότερα μια σφαιρική παράθεση για τις διαθρησκευτικές συναντήσεις βλέπε τα σχόλια του ρωμαιοκαθολικού καθηγητή Ratko Perić, Pregled prošlih i sadašnjih međusobnih odnosa katolika, pravoslavaca i muslimana u Bosni i Hercegovini, στο *Ekumena*, 5-11-99, όπως επίσης και Ekumensko-Dialoški odnosi u Republici Hrvatskoj, στην ηλεκτρονική διεύθυνση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας της Κροατίας, www.hbk.hr, 19/11/99.

9 Βλ. Srećko Badurina, Kršćanski i ljudski dug prema svim žrtvama, στο *Vjesnik Splitske metropolije*, τ. 3(1992), σσ. 127-128.

10 Οι αντιπροσωπείες αποτελούνταν, για την μεν ρωμαιοκαθολική πλευρά, από τους καρδινάλιο Kuharić, τον αρχιεπίσκοπο Riječko-senjski Antun Tamarut, τον αρχιεπίσκοπο Βελιγραδίου France Perko, τον επίσκοπο Đakovački Ćiril Kos, τον τότε επίσκοπο Šibenski Srećko Badurina, τον επίσκοπο Subotički Janoš Penzes και τέλος τον πρόεδρο της Επιτροπής για τον Οικουμενικό Διάλογο εκ μέρους της Ρωμαιοκαθολικής Επισκοπικής Συνόδου, επίσκοπο Đuro Kokča για δε τη Σερβική εκκλησία, από τον Πατριάρχη των Σέρβων Παύλο, τον μητροπολίτη Zagrebačko-ljubljanski Ιωάννη, τον επίσκοπο Gornjokarlovčki Νικάνωρα, τον επίσκοπο Niški Ειρηναίο, τον επίσκοπο Dalmatinski Νικόλαο, τον επίσκοπο Βαčki Ειρηναίο και τέλος τον επίσκοπο Sremski Βασίλειο.

εντείνουν τις προσπάθειές τους, ώστε οι φιλονικίες και διαμάχες, επ' ωφελεία της ειρήνης και της ασφαλείας όλων, να υποχωρήσουν και να δώσουν δίκαιες λύσεις, σύμφωνα με το πνεύμα της χριστιανικής αγάπης...»¹¹.

Ο ρωμαιοκαθολικός αρχιεπίσκοπος και πρόεδρος της Κροατικής Επισκοπικής Συνόδου (Hrvatska Biskupska Konferencija), καρδινάλιος Franjo Kuharić, επ' ευκαιρία της Συνάντησής (Ekumenski Susret) δήλωνε: «Αναμφίβολα βρισκόμαστε σε μια θέση εγγήγησης τόσο της θρησκευτικής όσο και της κοινής γνώμης. Είμαι δε πεπεισμένος πως οι πιστοί της Ορθόδοξης αλλά και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας θα προσέδωσαν σ' αυτήν τη συνάντηση με ειλικρινή διάθεση προσευχής και συμπάθειας. Όλοι οι καλοπροαίρετοι άνθρωποι που έχουν βαθιά μέσα τους το αίσθημα της ειρήνης και τη δικαιοσύνης καλλιεργούν την ελπίδα πως η συνάντησή μας θα διακονήσει την ευημερία, θα αποτελέσει δε ώθηση των δυνάμεων της δικαιοσύνης και του σεβασμού στην αληθινή ελευθερία και στον πραγματικό ανθρωπισμό για κάθε λαό και κάθε άνθρωπο...»¹².

Η συνάντηση στο Sremski Karlovci αποτέλεσε την απαρχή για τις επόμενες συναντήσεις και διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για την άρση των ποικίλων αδιεξόδων που βίωναν τα ποιμνία των δύο εμπόλεμων μερών. Ακολούθησε η φιλοξενία εκ μέρους της Κροατικής πλευράς στο Slavonski Brod, στις 24 Αυγούστου 1991. Αν και οι συνομιλίες διεξήχθησαν σε ένα βαρύ κλίμα, λόγω των αναγορεύσεων των εθνο-πολιτικών ανεξαρτησιών της Σλοβενίας και της Κροατίας, ο καρδινάλιος F. Kuharić, λαμβάνοντας το λόγο τόνιζε:

«Στην παναγιότητά σας και στο όνομα των παρόντων Αρχιεπισκόπων και Επισκόπων, απευθύνω ειλικρινή χαιρετισμό και σας καλωσορίζω στη συνάντηση αυτή, των αποστολικών διαδόχων, να επιβεβαιώσουμε την εντολή του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού που λέγει: «πορευθέντες ουν μαθητεύσατε πάντα τα έθνη, βαπτίζοντες αυτούς εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος (Μτ. 28, 19)»....

...Λάβαμε το μήνυμα από την κοινή γνώμη αλλά και το ερώτημα: τι μπορούν να κάνουν οι Εκκλησίες, η Ορθόδοξη και η Ρωμαιοκαθολική, για να αρθεί ο αιματηρός αυτός πόλεμος και να αποκατασταθεί η ειρήνη; Τέτοια ερωτήματα μας απευθύνονται από ποικίλες κατευθύνσεις.

Αλλά και οι άνθρωποι που έχουν χάσει συγγενικά ή φιλικά τους πρόσωπα και εξακολουθούν να θρηνούν, όπως επίσης και οι πληγωμένοι, οι αιχμάλωτοι και οι φυλακισμένοι, μέσα στον πόνο τους, μας απευθύνουν το ερώτημα: τι μπορούν να κάνουν οι επίσκοποι και ιεράρχες για την ειρήνη; Η πλειοψηφία, εκείνων που κάτω από τη φωτιά της πρώτης γραμμής εγκατέλειψαν τις πατρογονικές τους εστίες, μας απευθύνει το ερώτημα: τι μπορείτε να κάνετε εσείς για να επιστρέψουμε στα, έστω κατεστραμμένα, σπίτια μας και να ζήσουμε ειρηνικά με τους γείτονές μας;

Όλοι οι άνθρωποι που με καλή πρόθεση αντιστέκονται στον πόλεμο και στο μίσος, στην αδικία και στην αιχμαλωσία, που εναντιώνονται στην αρπαγή της ξένης περιουσίας αλλά και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας μας ερωτούν: μπορείτε να πράξετε κάτι για την ειρήνη εσείς που την ευαγγελίζεστε;

Και όχι βέβαια μόνο ο λαός αλλά και ο κλήρος που εκδιώχθηκε από τους εφημεριακούς του ναούς, θέτει το ερώτημα: πότε εμείς θα μπορούμε να επιστρέψουμε στις ενορίες μας, στους κατεστραμμένους ναούς μας, για να τους ανοικοδομήσουμε και να δοξολογήσουμε τον Ένα και μοναδικό Θεό;

11 Antun Škvorčević, Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tekom domovinskoga rata, στο *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, εκδ. Hrvatska Biskupska Konferencija, Zagreb 1996, σσ. 33-35.

12 F. Šanjek, *Kršćanstvo, ó.π.*, σ. 523.

Και από την Ενωμένη Ευρώπη, γενικότερα, τίθεται το ερώτημα: τι κάνουν οι τοπικές εκκλησίες για να σταματήσουν οι σφαγές που δεν διακρίνουν, ούτε παιδιά, ούτε γέροντες, ούτε αιχμαλώτους, ούτε τραυματισμένους; Και πραγματικά, ετέθησαν ποτέ άμεσα στις διαθρησκειακές μας συναντήσεις τέτοια σοβαρά και μεστά σε περιεχόμενο ερωτήματα;

Εν τούτοις, σε τέτοια υψίστης σημασίας ζητήματα, μας ενώνει το Ευαγγέλιο. Πρέπει να γίνουμε οι κήρυκες της ειρήνης, προστάτες δικαιοσύνης, υποστηρικτές της ελευθερίας, μάρτυρες της ανιδιοτελούς αγάπης...για το λόγο αυτό πρέπει με τη δύναμη της διακονίας μας, που εδράζεται στο όνομα του θεού, να αποστείλουμε μήνυμα ειρήνης, αγάπης και συγχώρεσης»¹³.

Το παραπάνω λογίδιο απόσπασμα του καρδινάλιου αποτυπώνει το κλίμα των επισήμων διεκκλησιαστικών συναντήσεων, όχι όμως απαραίτητα και την πρακτική που ακολουθούνταν στις κοινωνίες. Αποδεικνύει συγχρόνως πως από την πλευρά της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας υπήρξαν φωνές που υποστήριζαν με πάθος την ειρηνική διευθέτηση της κρίσης, την αποφυγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων' στάση που τιμά ιδιαίτερα τα πρόσωπα που την εξέφραζαν. Εν τούτοις, από τη λεκτική διατύπωση έως την πρακτική εφαρμογή των αποφάσεων αυτών υπήρχε συχνά ένα τεράστιο κενό το οποίο δημιουργούσε ποικίλα προβλήματα στη διαφανόμενη συνεργασία μεταξύ των εκκλησιαστικών αντιπροσωπειών.

Έτσι, σε συνδυασμό και με άλλες δυσχέρειες¹⁴, που στο μεταξύ είχαν προκύψει, η σερβική πλευρά δεν απεδέχθη αρχικά την ορισθείσα στη Banja Luka συνάντηση της 8^{ης} Αυγούστου 1991 και μετά από την προσωρινή ακύρωση της πρότασης για διεξαγωγή της συνάντησης στο Đakovo ορίστηκε το Slavonski Brod με οικοδεσπότη τον οικείο Κροάτη επίσκοπο¹⁵.

Οι εντάσεις και οι πιέσεις που ασκήθηκαν, ένθεν και ένθεν, ήταν μεγάλες και σκληρές, φανερώνοντας τις διαφορετικές προσεγγίσεις στις απόπειρες διευθέτησης της κρίσης που δρομολογούνταν από την κάθε πλευρά. Το κοινό ανακοινωθέν με μεγάλη δυσκολία και με πολλές προσθαφαιρέσεις παρουσιάστηκε τελικά στα μέσα ενημέρωσης¹⁶.

13 F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σσ. 525-526.

14 Έτσι, ο μητροπολίτης Zagreb Ιωάννης, απέστειλε επιστολή στον προκαθήμενο της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας καρδινάλιο Kuharić, με την οποία διαμαρτυρόταν για την προσωπική του στάση στα γεγονότα καθώς, όπως σημείωνε ο ίδιος, «παραινεί σε ιερό πόλεμο» με τα εχθρικά του λόγια εναντίον των Σέρβων. Παράλληλα, ενώ διατεινόταν η ρωμαιοκαθολική πλευρά την κοινή πορεία των πρώην Γιουγκοσλαβικών χωρών, όταν η Σερβική Ιεραρχία έκρινε σκόπιμη την ίδρυση της επαρχίας Osječko-poljsko-baranjska με έδρα το Dalje, τοποθετώντας τον επίσκοπο Λουκιανό, διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τη δημιουργία της επαρχίας αυτής. Βλ. Α. Škvorčević, *Mirotno*, ό.π., σσ. 35-36 κ.εξ.

15 Βλ. Α. Škvorčević, *Mirotno*, ό.π., σ. 36. Στη συνάντηση αυτή τις διεκκλησιαστικές επιτροπές εκπροσώπησαν ο καρδινάλιος Kuharić, ο αρχιεπίσκοπος Antun Tamarut, ο Vrhobosanski αρχιεπίσκοπος Vinko Puljić, ο αρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου France Perko, ο επίσκοπος του Zadar Ivan Prenda, ο επίσκοπος Ćiril Kos, ο επίσκοπος Stjepan Badurina, ο Dubrovnik Željimir Puljić, ο τότε πρόεδρος της Επιτροπής για τον Οικουμενισμό Đura Kokša, ο γενικός γραμματέας της Επισκοπικής Συνόδου Vjekoslav Milovan, και τέλος ο εκτελών τότε χρέη γραμματέως στην Επισκοπική Σύνοδο Antun Škvorčević. Το Σερβικό Πατριαρχείο εκπροσωπήθηκε από τους: Πατριάρχη Παύλο, μητροπολίτη Zagreb Ιωάννη, επίσκοπο Ζίτσης Στέφανο, Δαλματίας Νικόλαο, Ζβορνικίου-Τούζλας Βασίλειο, Σρέμ Βασίλειο, Σλαβονίας Λουκιανό, Γορνικαροβίου Νικάνορα, Μπάτσκας Ειρηνάιο, και Μπαρανίου Λουκιανό.

16 Βασικό σημείο διαφωνίας αποτέλεσε η παράγραφος που δημιουργούσε το δίλημμα: να

Στο διάστημα που ακολούθησε – μετά το 1991 – παρουσιάστηκε ο προκαθήμενος της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας F. Kuharić πιο αποφασιστικός δυναμιτίζοντας τις επερχόμενες εξελίξεις. Σε δημόσια ομιλία του, από την μια πλευρά νομιμοποιούσε την προσπάθεια των ομοεθνών του για ανεξαρτησία και από την άλλη κατηγόρησε το ενδεχόμενο αυτή η κίνηση να προκαλέσει το μίσος σε όσους δεν την αποδέχονται ως δίκαιη και νόμιμη. Τόνιζε συγκεκριμένα : «Εμείς, με τον πιο αποφασιστικό τρόπο απορρίπτουμε κάθε μίσος και κάθε αίσθημα εκδίκησης. Και όταν δια του νόμου υπερασπίζεται κανείς την ελευθερία δεν είναι αυτό προϊόν μίσους, και δεν θα πρέπει να προκαλεί μίσος. Δεν είναι αυτό προϊόν εκδίκησης και δεν θα πρέπει να προκαλεί εκδίκηση. Για το λόγο αυτό», συνέχισε ο ρωμαιοκαθολικός αρχιεπίσκοπος, «εμείς καλούμε τους πιστούς όλων των θρησκειών και όλους όσους πιστεύουν στον Ένα Θεό να προσευχηθούν. Και τους αδερφούς Ορθόδοξους, οι οποίοι ειλικρινά πιστεύουν στον Σωτήρα Ιησού Χριστό, και αυτούς προσκαλώ να προσευχηθούν για την ειρήνη. Επίσης, τους αδελφούς Μουσουλμάνους οι οποίοι πιστεύουν στον ένα παντοδύναμο Θεό, Δημιουργό της οικουμένης, ας προσευχηθούν κι αυτοί για την ειρήνη. Τέλος, θα προσκαλούσα και όλους τους καλοπροαίρετους ανθρώπους που είναι εναντίον της βίας και του πολέμου, της εκδίκησης και του μίσους, να προσευχηθούν για τον ίδιο σκοπό»¹⁷.

Κατά τη διάρκεια του 1992, με τις προελάσεις του Ομοσπονδιακού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας, καταλαμβάνονταν ολοένα και περισσότερες επαρχίες της Βοσνίας, κάνοντας, λόγω και της αγριότητας του πολέμου, επιτακτική την ανάγκη συνέντευξης των θρησκευτικών ηγετών¹⁸. Από την αλληλογραφία ανάμεσα στους εκπροσώπους των τριών μερών προέκυψε η συμφωνία κοινής συνάντησης στη Γενεύη της Ελβετίας. Δεν κατάφερε να λάβει μέρος ωστόσο ο εκπρόσωπος της μουσουλμανικής κοινότητας reis-ul-ulema Jakub Selimovski, που ήταν εγκλωβισμένος στο Σεράγεβο, παρά τις προσπάθειες της UNPROFOR.

αναγράφεται στο κείμενο «τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην Κροατική Δημοκρατία;», όπως χαρακτηριστικά επιθυμούσαν οι Κροάτες ιεράρχες, ή «τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στις επαρχίες και επισκοπές μας;», όπως επιθυμούσαν οι Ορθόδοξοι Ιεράρχες, προβάλλοντας το εύλογο επιχείρημα πως εκπροσωπούσαν το σερβικό λαό αυτών των περιοχών και κατά συνέπεια τη βούλησή του. Πάντως, ήταν κοινή η διαπίστωση πως οι προηγούμενες ανακοινώσεις του Sremski Karlovci έπεσαν στο κενό, ενώ εκ νέου επιβεβαιώθηκε «η ανάγκη στην ειρήνη, στη δικαιοσύνη, στην πίστη στον ένα Θεό, σ' όλους εκείνους που πιστεύουν από καρδιάς σ' Εκείνον». Μεταξύ άλλων τονίστηκε, για άλλη μια φορά, η πολιτική διάσταση της κρίσης: «...δεν είναι οι εκκλησίες αρμόδιες να λύσουν τα πολιτικά ζητήματα. Η ελεύθερη πολιτική βούληση του λαού είναι εκείνη που θα τον εκφράσει. Αλλά για να διατηρηθεί αλώβητη και να προστατευθεί αυτή η πολιτική βούληση είναι καθήκον μας να καταδικάσουμε κάθε φαλκίδευση της ελευθερίας, κάθε περιορισμό του δημοκρατικού τρόπου ζωής...η κατάπαυση του πολέμου και η έναρξη ειλικρινών συνομιλιών αποτελούν αίτημα στο οποίο κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί στο όνομα του Θεού και του ανθρωπισμού...η αλήθεια είναι σ' αυτή την αντιπαράθεση το θύμα στο ίδιο βαθμό που είναι και η αγάπη». Βλ. Α. Škvorčević, *Mirotno*, ό.π., σ. 37. Είναι εν τούτοις απορίας άξιον, πώς πίστεναν οι θρησκευτικοί ηγέτες, κατά τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, πως «η ελεύθερη βούληση των λαών ήταν εκείνη που θα τους εξέφραζε», τη στιγμή που σε Βελιγράδι και Ζάγκρεμπ καθεστώςα με σημαντικά ελλείμματα δημοκρατίας κυβερνούσαν τους λαούς αυτούς. Βλ. Α. Škvorčević, *Mirotno*, ό.π., σ. 37.

17 F. Kuharić, *Homilija u Mariju Bistricu*, 14 Ιουλίου 1991, στο F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σσ. 524-525 όπου παρατίθεται ολόκληρη η επιστολή.

18 Προϊόντος του χρόνου στα πεδία των μαχών, ο Ομοσπονδιακός Στρατός είχε καταλάβει πολλά στρατηγικά σημεία των εμπολέμων περιοχών, με πολλές βιαιότητες στο ενεργητικό του και με αποτέλεσμα μεγάλες μάζες κροατικών πληθυσμών να βρίσκονταν πραγματικά σε δυσμενή θέση, υπό Γιουγκοσλαβική κατοχή, να διαβιούν δε κάτω από άθλιες συνθήκες.

Η συνάντηση αυτή πραγματοποιήθηκε στο Bossy της Γενεύης, στις 23 Σεπτεμβρίου 1992¹⁹. Σε θεωρητικό επίπεδο η ανακοίνωση που εκδόθηκε αποτελεί άριστο δείγμα πρόθεσης και συνεργασίας στις σχέσεις των δύο εκκλησιών. Η ανάδειξη της οικουμενικότητας του χριστιανικού μηνύματος, η προβολή των ευαγγελικών εντολών, η καταδίκη του εθνοφλετισμού, των εγκλημάτων και των εγκληματιών όλων των πλευρών, η υπεράσπιση των αδυνάτων και των γυναικοπαίδων, των κατατρεγμένων, προβλήθηκαν και έγιναν κοινά αποδεκτές από όλες τις πλευρές. Το «κακό» ως προϊόν συμπεριφοράς αποκλειστικά του «άλλου», ξεπεράστηκε μέσα από ένα πνεύμα αμοιβαίας αγάπης και συγχώρεσης. Η ανακοίνωση, το δίχως άλλο, αποτελεί φραγμό στην ανθρώπινη και θρησκευτική, πολλές φορές, αναληγσία: «...εκφράζουμε τον αποτροπιασμό μας για κάθε πράξη κακομεταχείρισης γυναικών και παιδιών από οιαδήποτε πλευρά και αν προέρχεται, διότι είναι προϊόν ανηθικότητας, ανεξάρτητα με το πώς οι διαπράττοντες το ονομάζουν...»²⁰. Οι εκκλησίες έδειξαν προσκλητικά, ότι επιθυμούν πραγματικά την ειρήνη, ήθελαν να κάνουν σοβαρά βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση. Τα αποτελέσματα των διεργασιών φανέρωναν πως, ακόμα και ανεξάρτητα από τις ειλημμένες πολιτικές και στρατιωτικές κινήσεις, ο «εκκλησιαστικός παράγων» θα επιδρούσε με αποφασιστικό τρόπο, όχι, δυστυχώς, άμεσα στα πεδία των μαχών όπου επικρατούσε ο νόμος του φανατισμού και του μίσους, αλλά στον κοινωνικό ιστό των εμπόλεμων, ώστε να διευκολυνθεί το ποιμαντικό και ανθρωπιστικό έργο σ' όλους όσους το είχαν ανάγκη, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική ή εθνική τους καταγωγή: «...απέναντι στο Θεό, στους ανθρώπους και στη συνείδησή μας, θα κάνουμε χρήση όλων των ευαγγελικών μέσων και της επίδρασης που μπορούμε να ασκήσουμε και που εκπηγάζει από την αποστολή μας έναντι των κοινωνιών, ως εκκλησίες, ώστε να επικρατήσει η ειρήνη, η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η σωτηρία, να περισώσουμε την αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπου και κάθε λαού, να προάγουμε τον ανθρωπισμό και να καλλιεργήσουμε την ανεκτικότητα, ώστε να συγχωρούμε και να αγαπούμε...»²¹.

Τη μελανή σελίδα της ιστορίας που γράφτηκε στις εμπόλεμες περιοχές της Κροατίας και Βοσνίας περιέγραφε ο αρχιεπίσκοπος της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας Franjo Kuharić όταν δήλωνε: «...εισερχόμαστε σε μια πραγματικά μεγάλη περίοδο δυστυχίας, καθώς στις χώρες της Κροατίας, της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, που ήδη έχουν αναγνωρισθεί ως ανεξάρτητες, ο πόλεμος άνοιξε σκοτεινές πηγές αίματος και δακρύων.

19 Από τη σερβική πλευρά συμμετείχε ο Πατριάρχης των Σέρβων Παύλος, ο μητροπολίτης Μαυροβουνίου Αμφιλόχιος, ο μητροπολίτης Δαβροβοσνίας Νικόλαος, ο επίσκοπος Μπάτσκαας Ειρηναίος, ο επίσκοπος Βοσνίας και Ερζεγοβίνης Αθανάσιος και ο λαϊκός, βιβλιοθηκάριος, Petar Rejović. Αυτή τη φορά εκπροσωπήθηκε η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία από τους: καρδινάλιο Kuharić, αρχιεπίσκοπο Vinko Puljić, αρχιεπίσκοπο Anton Tamarut, επίσκοπο Ćiril Kos, επίσκοπο Đuro Kokša, τον γραμματέα Antun Škvorčević και τον δημοσιογράφο που κάλυπτε το γεγονός εκ μέρους του επίσημου δημοσιογραφικού οργάνου της Επισκοπικής Συνόδου της Κροατίας «Glas Koncila» κ. Mijo Gabrić.

20 Βλ. Α. Škvorčević, *Mirotnošta*, ό.π., σ. 40.

21 Ό.π., σ. 40. Μνεία της σχετικής συνάντησης και των μηνυμάτων που διημέφθησαν κάνει και ο καθηγητής Ι. Ταρνανίδης σε άρθρο του, λέγοντας: «Είναι χαρακτηριστικό το μήνυμα, που από κοινού απηύθυναν προς τους λαούς τους και προς τη διεθνή κοινή γνώμη, από το Μποσέ όπου συναντήθηκαν στις 23 Σεπτεμβρίου 1992 με τον καθολικό αρχιεπίσκοπο Zagreb καρδινάλιο Kuharić: «Καταδικάζομεν εν ενί στόματι και μιιά καρδία, τα εγκλήματα που έχουν διαπραχθεί, διαχωρίζοντας τις ευθύνες μας από τους εγκληματίες, ανεξάρτητα σε ποιο λαό, στρατό, Εκκλησία ή θρησκεία ισχυρίζονται ότι ανήκουν». Βλ. Ι. Ταρνανίδης, Ο εθνικός αγώνας των Σέρβων και η θρησκευτική του διάσταση, στο *Καθ' οδόν*, τ. 3(1992), σσ. 136-137.

Πλήθη τραυματισμένων και εκδιωχθέντων από τις πατρικές εστίες!... και ο πόλεμος φέρνει δυστυχία ιδιαίτερα σε περιοχές που αποτελούν την πρώτη γραμμή του πυρός όπου όλοι θρηνούν τα δικά τους θύματα. Εμείς τον πόλεμο δεν τον θέλαμε. Εμείς πάντα προσκαλούσαμε για ειρήνη. Για την ειρήνη παρακαλούσαμε και τώρα παρακαλούμε. Κάθε πόλεμος έχει τις αδικίες του, τα μίση και τις ακρότητες... εμείς επιδιώκουμε την ειρήνη με την έννοια της διασφάλισης των χριστιανικών αρχών έναντι του Θεού και των ανθρώπων...»²².

Στην παραπάνω διεκκλησιαστική συνάντηση ρητά έγιναν αποδεκτές από τις δύο συμμετέχουσες πλευρές (η μουσουλμανική πλευρά δεν προσήλθε, καίτοι εκλήθη εγκαίρως) και δημοσιεύθηκαν οι εξής αποφάσεις με τη μορφή κοινής επιστολής που προσυπέγραφαν «ομοψύχως και ομοθυμώς» ο Σέρβος Πατριάρχης και ο Κροάτης καρδινάλιος:

1. Αμέσως να σταματήσουν οι εχθροπραξίες χωρίς καμία ιδιαίτερη προϋπόθεση, να παύσουν οι καταστροφές ναών, εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και ιερών, οιασδήποτε θρησκείας, με άμεση ανάληψη πρωτοβουλιών διαλόγου από τις εμπόλεμες πλευρές.

2. Να ελευθερωθούν όλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου και οι όμηροι, όπως και όλοι όσοι βρίσκονται εγκλεισμένοι σε ειδικά στρατόπεδα συγκέντρωσης ή σε άλλες φυλακές αυτού του ατυχούς πολέμου.

3. Να σταματήσουν οι απάνθρωπες εθνικές εκκαθαρίσεις αμφοτέρων των πλευρών από οπουδήποτε και αν προέρχονται.

4. Να δοθεί η δυνατότητα επιστροφής στις πατρικές τους εστίες στους εκδιωχθέντες και τους πρόσφυγες, όπως και στους ιεράρχες και κληρικούς των περιοχών αυτών χριστιανούς και μουσουλμάνους. Επίσης, να τελούνται απρόσκοπτα τα ιερά μυστήρια από τους λειτουργούς όλων των θρησκειών.

5. Να αποκατασταθεί το συντομότερο η επικοινωνία και η ελεύθερη διακίνηση μεταξύ των χωρών και των πολιτών, ανεξαρτήτου εθνικότητας και θρησκείας.

6. Όλοι να συμβάλλουν στην ελεύθερη και ισόνομη διακίνηση των ανθρωπιστικών αποστολών²³.

Αξιόλογη παρουσία στις τριμερείς συναντήσεις είχε και ο Οργανισμός της Διεθνούς Συνδιάσκεψης, εξ αιτίας της έντονης παρουσίας της Ισλαμικής εκπροσώπησης, που πραγματοποιήθηκε στη Ζυρίχη της Ελβετίας από τις 24 έως τις 26 Νοεμβρίου του 1992, με θέμα τον πόλεμο στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Τη Συνδιάσκεψη αυτή διοργάνωσε ο Rabin Arthur Schneider, ως πρόεδρος της «Appeal of Conscience». Την πλευρά της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας εκπροσώπησαν οι επίσκοποι που είχαν λάβει μέρος και στις άλλες διαθρησκευτικές συναντήσεις – πλην του Καρδινάλιου Kuharić που λόγω ασθένειας δεν παρέστη –, ενώ την πλευρά του Ορθόδοξου Πατριαρχείου εκπροσώπησαν ο Πατριάρχης Παύλος και οι επίσκοποι που έλαβαν μέρος στις προηγούμενες συναντήσεις. Από τη μουσουλμανική πλευρά ηγούντο ο reis-ul-ulema Hadži Jakub Selimović²⁴ με μια αντιπροσωπεία της βοσνιομουσουλμανικής κοινότητας. Οι θρησκευτικοί ηγέτες από

22 Ομιλία του αρχιεπισκόπου F. Kuharić στις 23/9/ 1992 στη Γενεύη. Όλη η επιστολή παρατίθεται στο F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σ. 526. Άραγε, μπορεί να υπάρξει πόλεμος εθνικός, πολιτικός, οικονομικός, ακόμα και θρησκευτικός, που να διασφαλίζεται στο πλαίσιο των χριστιανικών ιδεωδών; 23 F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σ. 181, πρβλ. και το κοινό ψήφισμα της 7^{ης} Μαΐου 1991, στο Velimir Blažević, *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini. Dokumenti*, εκδ. Svjetlo riječi, Sarajevo 1998, σ. 45.

24 Συμμετείχαν επίσης υψηλόβαθμα στελέχη της βοσνιομουσουλμανικής κοινότητας: ο πρόεδρος της Βουλής Hadži Mustafa Plićanić, το μέλος της Rijaset, Mirsad Štrebenković, ο σύμβουλος Aziz Kardibegović, ο σύμβουλος για θέματα Παιδείας και Θρησκευμάτων καθηγητής Muharem Omerdić και τέλος ο αρμόδιος για νομικά θέματα, καθηγητής κ. Fikret Karđić

κοινού αναγνώρισαν για μια ακόμη φορά την ανάγκη δραστηριοποίησης των θρησκειών για το καλό των λαών τους, εντόπισαν δε πως είναι πια ανώφελο να αποδίδει μια πλευρά στην άλλη ευθύνες, διότι «τα εγκλήματα και οι εγκληματίες δεν έχουν χώρα και λαό». Εν τούτοις, ο μουσουλμάνος ηγέτης Hadži Selimović, απέδωσε ευθύνες και χαρακτήρισε τους υπεύθυνους της κρίσης, λέγοντας: «...δεν μπορώ να μην μνημονεύσω ως επιτιθέμενους τους Σέρβους και τους Μαυροβούνιους, όπως και το Σερβικό Δημοκρατικό Κόμμα (Srpska Demokratska Stranka) του BiH. Αλλά αλήθεια, για ποιο λόγο τόση δίψα για ανθρώπινο αίμα, τόση δίψα για εγκλήματα τα οποία ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να συλλάβει;»²⁵. Είναι δε γεγονός πως κατά τη διάρκεια των εργασιών των συναντήσεων αυτών συχνά διατυπώνονταν αμοιβαίες κατηγορίες μεταξύ των συμμετεχόντων, που δημιουργούσαν έναν γόνιμο διάλογο, συχνά δε αποσαφηνίζαν το περιεχόμενο προηγούμενων «εμπρηστικών» δηλώσεων.

Πολύ συχνά στις επίσημες ανακοινώσεις (saopštenje) και εκκλήσεις (roziv) αυτών των συναντήσεων, έντονα παρουσιάζεται η ανάγκη εκ μέρους των θρησκειών, να περιφρουρήσουν τις αρχές των δογματικών τους αληθειών, να διασκεδάσουν την ιδέα του θρησκευτικού πολέμου, να απορρίψουν τη χρήση θρησκευτικών συμβόλων, να προάγουν το χριστιανικό ή ισλαμικό θρησκευτικό πνεύμα, ως αντίθετο του εθνικού και εμφυλίου πολέμου. Είχαν σαν στόχο να αποτρέψουν μια θρησκευτική, συναισθηματική και ιδεολογική φόρτιση των πολεμιστών, που ενδεχομένως αναζητούσαν στις θρησκείες ένα είδος άλλοθι στην αγριότητα και επιθετικότητα τους. Φαινόμενο που βρίσκει οπαδούς σε όλα ανεξαιρέτως τα στρατόπεδα, σε διαφορετικό όμως βαθμό²⁶.

Το 1994, και ενώ οι πολεμικές επιχειρήσεις είχαν αφήσει έντονα σημάδια αγριότητας, χαρίζοντας εδαφικά τους λαούς, η ιδέα του θρησκευτικού πολέμου είχε καλλιεργηθεί από τα μέσα ενημέρωσης και από μεμονωμένους εθνικιστές της πολιτικής και θρησκευτικής σκηνής, τόσο στο εσωτερικό των επιμέρους χωρών όσο και στην Ευρώπη. Οι επίσημες θρησκευτικές ηγεσίες, μεταξύ των άλλων, επεδίωκαν συχνά στις διαθρησκευτικές αυτές συναντήσεις να απαντήσουν στα ποικίλα αρνητικά – έως και κακόβουλα – δημοσιεύματα, που τις χαρακτήριζαν ως συνυπεύθυνες για τα δεινά των λαών τους. Μια τέτοια συνάντηση πραγματοποιήθηκε στο Σεράγεβο το Μάιο του 1994 ανάμεσα στις τρεις αντιπροσωπείες, των Σέρβων, των Κροατών και των Ρώσων, υπό την άμεση προστασία Γάλλων στρατιωτών.²⁷

25 A. Škvorčević, Mirotnovna, ό.π., σ. 41.

26 Παρόλα αυτά ο Ibrahim Halilović, μωφτής στη Banja Luka, συνυπέγραφε με τον ρωμαιοκαθολικό και τον ορθόδοξο επίσκοπο της ίδιας επαρχίας, φιλερηνικές διακηρύξεις (23-12-1992). Βλ. V. Blažević, *Katolička crkva i ra u Bosni i Hercegovini – Dokumenti, Svjetlo pječi*, Sarajevo 1998, σσ. 185-186. Εάν θέλουμε να είμαστε ακριβοδίκαιοι, θα λέγαμε πως πραγματικά στα ισλαμικά στρατόπεδα καλλιεργούνταν η ιδέα του θρησκευτικού πολέμου από επαγγελματίες στο είδος αυτό στρατιωτικούς, φερμένους ή ακριβέστερα στρατευμένους «εξ ανατολών». Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες στο Αθ. Αθανασιάδη, Η θρησκευτική διάσταση των εθνικών αντιπαραθέσεων, ό.π., σσ. 264-300.

27 Οι Ρώσοι ανέλαβαν μια μεσολαβητική προσπάθεια για να εκτονώσουν την κρίση χωρίς ωστόσο τη συμμετοχή της μουσουλμανικής πλευράς. Τη ρωσική αποστολή εκπροσώπησαν εκτός του Ρώσου πατριάρχη Αλεξίου του Β', ο μητροπολίτης Smolenski Κύριλλος, και ο πρωτοδιάκονος Vladimir Nazarkin. Από τη σερβική πλευρά εκτός του πατριάρχη συμμετείχαν ο μητροπολίτης Μαυροβουνίου Αμφιλόχιος, ο Μπάτσκας Ειρηνάιος, ο Δαβροβονσίας Νικόλαος, ο Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης Αθανάσιος, ενώ αντίστοιχα από τη ρωμαιοκαθολική πλευρά συμμετείχαν ο Καρδινάλιος Kuharić, ο Αρχιεπίσκοπος Sarajevo V. Puljić, ο πρόεδρος της «Επιτροπής για τον Οικουμενισμό» Đuro Kokša, ο σύμβουλος για την ίδια επιτροπή A. Škvorčević, όπως και ο εκδότης του «Glas Koncila» Ivan

Ο Ρώσος Πατριάρχης, στην αγόρευσή του, προσπάθησε να αμβλύνει τις διαφορές, που στο μεταξύ είχαν οξυνθεί, να ηλιάσει την οξύτητα στις σχέσεις μεταξύ των ορθοδόξων και των μουσουλμάνων, λέγοντας τα εξής: «...να προσευχηθούμε για άλλη μια φορά όλοι μας, ώστε ο Θεός να μη δώσει άλλες καταστροφές. Να προσκαλέσουμε όλους όσους επηρεάζουν τα γεγονότα του πολέμου, έτσι ώστε να προσφέρουμε, ο καθένας από την πλευρά του, ειρήνη στους λαούς. Είναι μάταιο να αποδίδουμε ευθύνες ο ένας στον άλλο. Όταν ένα σπίτι καίγεται, δεν ψάχνουμε εκείνη την ώρα να βρούμε τον εμπρηστή, αλλά κοιτάζουμε με ποιόν τρόπο θα περισώσουμε ό,τι είναι δυνατόν...» σημείωνε ο Ρώσος ιεράρχης. Αναπτύσσοντας τις απόψεις του κατέβαλε προσπάθειες ώστε να μετριαστούν οι μεταξύ των θρησκειών διαφορετικές προσεγγίσεις, αναγνωρίζοντας λάθη σε όλους όσους έλαβαν μέρος στον πόλεμο αυτό: «καμία πλευρά δεν μπορεί να ενοχοποιήσει την άλλη ως υπαίτια της κρίσης αυτής. Όλες οι θρησκείες είναι ίσες και φέρουν εξίσου την ευθύνη. Οι λαοί είναι τα θύματα της κρίσης αυτής...». Ως προς τη διάχυτη ιδέα της διάδοσης του θρησκευτικού πολέμου, στηλίτευσε τις μεθοδεύσεις όλων εκείνων των παραγόντων που τον ήθελαν θρησκευτικό και έλεγε: «...είμαστε αγανακτισμένοι από την προσπάθεια ορισμένων να ερμηνεύσουν αυτήν τη σύγκρουση ως θρησκευτική· κατά συνέπεια, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις χρησιμοποιούνται ως κίνητρα για την ένταση στα πεδία των μαχών...»²⁸.

Στην ίδια συνάντηση ο καρδινάλιος Kuharić στην ομιλία του εναρμονίσθηκε στο πνεύμα του Ρώσου ιεράρχη, απορρίπτοντας, και αυτός με τη σειρά του, τις πιθανές θρησκευτικές απαρχές των εθνικών αντιπαραθέσεων: «...η σημερινή τραγική σύγκρουση είναι εγκληματική πράξη για κάθε θρησκεία. Το να συνδέονται, με οιαδήποτε μορφή, τα αίτια αυτής της σύγκρουσης με τις θρησκευτικές επιταγές, δικαιολογώντας μάλιστα την εχθρότητα των λαών και εκμεταλλευόμενοι το θρησκευτικό παράγοντα, είναι και ανήθικο και εγκληματικό», τόνισε ο Κροάτης καρδινάλιος.

Το πνεύμα της συνάντησης αποτυπώθηκε σε μια ανακοίνωση, υπό μορφή «Ειρηνικής διακήρυξης - Deklaracija za mir», που κινούνταν στο πλαίσιο των ειρηνιστικών ανακοινώσεων των παλαιότερων συναντήσεων. Θα ξεχωρίζαμε την τελευταία, αλλά εξόχως σημαντική θέση της Deklaracija, σύμφωνα με την οποία επιδιωκόταν άμεσα: «Να σταματήσει η προβολή αυτής της τραγικής σύγκρουσης ως προϊόν ενός θρησκευτικού πολέμου, όπως επίσης να σταματήσει και η χρησιμοποίηση θρησκευτικών συμβόλων στην εξάπλωση του μίσους και της εκδίκησης». Και κατέληγε: «...το έγκλημα στο όνομα της θρησκείας είναι κυρίως έγκλημα εναντίον της θρησκείας»²⁹. Να σημειώσουμε στο σημείο

Miklenić.

Η συνάντηση αυτή ήρθε σαν αποτέλεσμα των συχνών και επισταμένων επαφών, από την αρχή ακόμα της κρίσης, της Σερβικής με τη Ρωσική Εκκλησία. Στο πλαίσιο αυτών των επαφών ο Σέρβος Πατριάρχης επισκέφθηκε, για πρώτη φορά από την ενθρόνισή του, την εκκλησία της Ρωσίας, με ειδική αντιπροσωπεία επισκόπων, ζητώντας μεταξύ των άλλων να συμπράξει η Ρωσική εκκλησία στην εξεύρεση ειρηνικής λύσης στην περιοχή αυτή των Βαλκανίων. Βλ. *Arhiv Svetog Arhijerejskog Sinoda*, (στο εξής: *Αρχείο Ιεράς Συνόδου Α.Ι.Ε.*) Saopštenje, Περί της επίσημου επισκέψεως του Πατριάρχη των Σέρβων Παύλου στην Ορθόδοξη Ρωσική Εκκλησία, 6-13 Οκτωβρίου 1994, σσ. 1-4.

28 Βλ. A. Škvorčević, Mirotnovna, ό.π., σ. 45.

29 A. Škvorčević, Mirotnovna, ό.π., σ. 43, πρβλ. και F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σ. 527. Μεταξύ άλλων αναφέρονταν και τα εξής αξιοσημείωτα: «Οι αιτίες του πολέμου υπό οιαδήποτε έννοια δεν συνδέονται με τις θρησκευτικές αξίες και αρχές. Οι πραγματικοί χριστιανοί αμοιωμένων των πλευρών, όπως και οι αυθεντικοί στην πίστη τους μουσουλμάνοι, συντίθενται στην ειρήνη. Αυτό αποτελεί για αυτούς πραγματική προσδοκία και πληρότητα των Εντολών τους.

Τι θα μπορούσαμε να κάνουμε εμείς οι ταγιοί του Ενός Θεού; Μπορούμε και πρέπει να

αυτό πως και από τη μεριά του ρωμαιοκαθολικού ποντίφικα οι συναντήσεις αυτές θεωρούνταν ως ένα θετικό βήμα προσέγγισης των δύο λαών, που συνέβαλε στην εξομάλυνση των διμερών πολιτικών και εκκλησιαστικών σχέσεων³⁰.

Οι διαθρησκευτικές συναντήσεις που αναφέραμε δεν ήταν βεβαίως οι μοναδικές. Σημειώθηκαν και άλλες τοπικές, περιφερειακού χαρακτήρα, στο πνεύμα των προγενεστέρων και με παρόμοιο περιεχόμενο. Στις 14 Μαΐου 1995, οι τρεις μεγαλύτερες θρησκευτικές κοινότητες του Zagreb, παραβρέθηκαν στον ιστορικό χώρο του Jasenovac, σε μια από κοινού προσευχή για ειρήνευση, θέλοντας να δείξουν ότι ο θρησκευτικός παράγον είναι ενωτικός και όχι διχαστικός στις εθνικές διαφορές. Στη συνάντηση αυτή, όπως παρατήρησε ο εκπρόσωπος της Σερβικής εκκλησίας, δεν έλειψαν και οι υπερβολές: η έντονη εκπροσώπηση της ρωμαιοκαθολικής πλευράς μονοπόλησε με επιτυχία την θέση της περισσότερο πληγείσας εκκλησίας, κάνοντας συνεχώς αναφορές στους κατεστραμμένους ναούς της, ενώ συγχρόνως τονίζονταν η ακεραιότητα των σερβικών εκκλησιών³¹.

Η προσαρμοζόμενη πάντα στα δεδομένα του εκάστοτε περιβάλλοντος στάση της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας κρίθηκε πρακτικά επιτυχής. Φάνηκε λοιπόν, αφ' ότου πέτυχε τους στόχους της σχετικά με τη συνοριακή γραμμή και την ανεξαρτητοποίηση της Κροατίας και της Σλοβενίας, πως έστρεψε το ενδιαφέρον της στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, όπου οι εξελίξεις ήταν σαφώς πιο περίπλοκες. Στην Πράγα, στα τέλη του 1992, ο εκπρόσωπος του Βατικανού ζήτησε με σθένος: «τη συμφωνία λόγων και έργων, (από τη διεθνή κοινότητα), που θα εξασφάλιζε την ανεξαρτησία της Βοσνίας», υπονοώντας την υλοποίηση της απειλής δράσης «χερσαίων επιχειρήσεων» της διεθνούς κοινότητας προς τη Γιουγκοσλαβική πλευρά³².

Ωστόσο, και εδώ υπήρξαν προσπάθειες κατευνασμού των οξυμένων παθών. Στο πλαίσιο των προσπαθειών αυτών για ειρήνευση στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη συμπροσευχήθηκαν στο Šibenik της Κροατίας, στις 9 Ιανουαρίου του 1993³³, ο ρωμαιοκαθολικός επίσκοπος Srećko Badurina και ο ορθόδοξος ιερομόναχος Amfilohije

προσευηστούμε και να δράσουμε. Και ευελπιστούμε πως η προσευχή μας θα εισακουσθεί. Μάλιστα, καλούμε όλους όσους πιστεύουν στον ένα και μοναδικό Θεό να ενώσουν τις προσευχές τους μαζί μας για μια δίκαιη ειρήνη. Καλούμε όλους δε τους υπεύθυνους για τις πολιτικές αποφάσεις ηγέτες, συνειδησιακά να τοποθετηθούν ενώπιον του θεού και να αναλογισθούν τι μέχρι αυτή τη στιγμή έχουν πράξει για την ειρήνη...». Βλ. εφημ. «Borba» 18-5-94.

30 Βλ. *L' Osservatore Romano*, 24-25 Ιανουαρίου 1994, σσ. 6-7, όπου ο πάπας δήλωνε πως «παρ' όλες τις δυσκολίες που υπάρχουν ο διάλογος συνεχίζεται και καλλιεργεί την ελπίδα - και από τις δύο πλευρές - πως θα επέλθει λύση στο πρόβλημα».

31 Ο εκπρόσωπος της Σερβικής Εκκλησίας στο Zagreb π. Milenko Poronjić, επισκέφθηκε την περιοχή στο Jasenovac και διαπίστωσε τις λεηλασίες που υπέστη ο ναός. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του η αγία τράπεζα είχε γίνει το τραπέζι που γευμάτιζαν οι στρατιώτες της κροατικής εθνοφρουράς. Βλ. A. Jevtić, *Velikomučenički Jasenovac posle Jasenovca*, εκδ. Univerzitetski obrazovni pravoslavni bogoslovi-hiladarski fond-Zaduzbina Nikolaja Velimirovića i Justina Poronjića, Beograd-Valjevo 1995, σσ. 401-402, και «Politika», 15-5-95. Στα πρώτα χρόνια του πολέμου αναμφίβολα οι ρωμαιοκαθολικοί ναοί υπέστησαν εκτεταμένες ζημιές, καθώς η επέλαση του Ομοσπονδιακού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας (JNA) ήταν καταλυτική. Αργότερα, με τις επανακτήσεις των εδαφών αυτών εκ μέρους του κροατικού στρατού, ακολούθησαν εφάμιλλες θηριωδίες και βανδαλισμοί. Βλ. τις έρευνες αντίστοιχα των S. Mileusnić, *Duhovni Genocid 1991-1995(1997)*, εκδ. Muzej Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd 1997 και Ilija Živković, *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, εκδ. Hrvatska Biskupska Konferencija, Zagreb 1996.

32 Βλ. *L' Osservatore Romano*, 18-9-92, σ. 2.

33 Να σημειώσουμε πως η χρονιά 1993 ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για τους πληθυσμούς στη Βοσνία.

Živković, παρουσία λίγων πιστών, οι οποίοι έφτασαν στην κροατική πόλη προκειμένου να τελέσουν το μυστήριο της Θ. Ευχαριστίας στο ναό του Σωτήρος. Επρόκειτο για μια πράξη συμπαράστασης στο εναπομείναν ολιγάριθμο ορθόδοξο ποίμνιο της πόλης, εν όψει της εορτής των Χριστουγέννων. Ο ιερέας της ενορίας π. Stefan Maletić - ο οποίος μέχρι το 1992 παρέμενε στην παραπάνω ενορία - λόγω ασθένειας είχε μεταφερθεί σε άλλη πόλη και οι ορθόδοξοι χριστιανοί ζήτησαν έναν μόνιμο ιερέα για την τέλεση των μυστηρίων στην ενορία τους³⁴.

Εντυπωσιακός, ως προς το περιεχόμενο των εξαγγελιών του, ήταν ο λόγος του καρδινάλιου Kuharić, στη Marija Bistrica, με τη λήξη ουσιαστικά του σερβοκροατικού πολέμου, στις 6 Αυγούστου 1995. Αποκτούσε μάλιστα εξαιρετική σημασία, καθώς ο ιεράρχης απευθυνόταν σε σερβικούς πληθυσμούς που θα ανήκαν πλέον στο νέο Κροατικό κράτος³⁵. Πιο συγκεκριμένα, επεχείρησε να εκτιμήσει τον ρόλο του και τις αξίες του «σύγχρονου πολιτισμού», έτσι όπως παρουσιάστηκε στη χώρα του και στο ευρύτερο πολιτισμικό στερέωμα κατά την τελευταία πενταετία. Προβληματισμένος και αγανακτισμένος από την αγριότητα ιδικών του και ξένων «τρομοκρατών»³⁶, διαμαρτυρόταν για τα γεγονότα, λέγοντας ότι: «...αυτός είναι ένας πολιτισμός μιας ηθικής αναρχίας, ενός άκρατου συμφεροντολογισμού. Και τούτο είναι χειρότερο από πολλά άλλα δεινά. Ο άνθρωπος έγινε προϊόν εγωισμού. Δεν αντιλαμβάνεται πως μέσα από την προσφορά στον συνάνθρωπο θα φανεί η δικαιοσύνη και η καλοσύνη του...» και συνδυάζοντας τις απόψεις του προέδρου της χώρας³⁷ έκανε μια προσπάθεια να

34 Ήταν πραγματικά δύσκολο σε περιοχές όπου ελέγχονταν από την κροατική αστυνομία να ασκούν οι ορθόδοξοι ιερείς τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Το ίδιο ισχύει και σε περιοχές όπου ελέγχονταν από στρατιώτες της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας, όπως για παράδειγμα στην περιοχή Dnija και Oklaja, όπου οι καθολικοί πληθυσμοί αιτούνταν την παρουσία ιερέα για την τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων αλλά οι αρχές δεν χορηγούσαν τις σχετικές άδειες. Βλ. Srećko Badurina, *Glas za žonjeka, (Propovijedi iz 1988/1996)*, εκδ. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999, σ. 140.

35 Στις συνεντεύξεις που πήραμε από πολλούς και διαφόρων εθνοτήτων πολίτες της πρώην Γιουγκοσλαβίας διαπιστώσαμε πως παρ' όλες τις διαφορετικές προσεγγίσεις, πολιτικές, εθνοτικές κ.α. κανείς δεν πίστευε ότι τόσο γρήγορα θα διαλυόταν η χώρα και οι χθεςισοί γείτονες θα γινόταν την επαύριο πολίτες αντιμαχόμενων χωρών. Ακόμα και σήμερα, πολλοί δεν έχουν συνειδητοποιήσει πλήρως αυτήν την αλλαγή· ιδιαίτερα όσοι γεννήθηκαν και ανδρώθηκαν στην ενιαία Γιουγκοσλαβία και απέκτησαν «γιουγκοσλαβική» συνείδηση. Άλλωστε, δεν ήταν λίγοι αυτοί που πολιτογραφούνταν μόλις το 1991 ως «Γιουγκοσλάβοι».

36 Όπως αλλιώς παρουσιαζόταν πολύ συχνά στη φρασεολογία των ρωμαιοκαθολικών ιεραρχών.

37 Είχε μόλις την προηγούμενη προτείνει την παραμονή των μη κροατικών πληθυσμών, εφόσον οι ίδιοι τους το επιθυμούσαν, στα εδάφη όπου μέχρι προ τινος εγκαταβιούσαν. Ωστόσο, σύμφωνα με προσωπικές μαρτυρίες αυτοπτών και αυθηκόντων μαρτύρων, το 1995 σε επισκεπή του στο Karlovac, ο πρόεδρος της Κροατίας δήλωνε πως: «...τώρα πια έφυγαν οι Σέρβοι και γλιτώσαμε από αυτούς, δεν πρόκειται να ξαναγυρίσουν. Τους ευχόμαστε καλό ταξίδι(!)...». Το ότι η επίσημη ηγεσία δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί τους επανακάμπτοντας συμπεραίνεται και εκ του ότι δεν κάλυπτε νομικά πάντα όσους επεδίωκαν να επαναγκατασταθούν. Οι περισσότερες κατοικίες είχαν καταληφθεί από κροατικής καταγωγής πρόσφυγες, από τη Βοσνία ή από αλλού, οι οποίοι αρνούσαν να τα παραδώσουν στους νομίμους ιδιοκτήτες τους, καθώς αισθάνονταν «αφεντικά» στη δική τους χώρα. (Μαρτυρία του Dragutin Živković - Advokat-Δικηγόρου από Karlovac. Πρβλ. για το καθεστώς των κοινωνικών, εθνικών, οικονομικών, επαγγελματικών κ.α συνθηκών διαβίωσης το αποκαλυπτικό Izvještaj o rojavama i oblicima kršenja ljudskih i nacionalnih prava Srba u Hrvatskoj 1991-1995, στο *Narodni Srpski Kalendar 1996*, εκδ. Prosveta, Zagreb 1995, σσ. 229-247.

υπερκεράσει τους σαφώς εθνοκρατικούς, περιοριστικούς για άλλες εθνότητες, προσανατολισμούς της νέας πολιτικής ηγεσίας. Επεχείρησε μια υπερεθνική υπέρβαση, δίδοντας ένα στίγμα χριστιανικής οικουμενικότητας λέγοντας: «...όσοι από τους κατοίκους σερβικής καταγωγής επιθυμούν να παραμείνουν στις απελευθερωμένες περιοχές, ας το κάνουν. Έχουν δικαίωμα να παραμείνουν στα σπίτια τους μέσα σε καθεστώς ελευθερίας και συγκυρίας, καθώς θα βρίσκονται πλέον μακριά από το ολοκληρωτικό και αντιδημοκρατικό πολιτικό περιβάλλον, που μέχρι την στιγμή αυτή τους βασάνιζε. Και αυτή είναι η λογική του πολιτισμού της αγάπης και της δικαιοσύνης. Για το λόγο αυτό άλλωστε μνημόσυμους στους μαχητές, υπερασπιστές και απελευθερωτές μας να γίνουμε πιο ανθρώπινοι. Ακόμα και απέναντι στον εχθρό μας, να έχουν την αίσθηση πως αυτοί υπάγονται σε έναν άλλο πολιτισμό: όχι στο μίσος, όχι στην εκδίκηση αλλά στο πολιτισμό ο οποίος απλά αποζητά το καλό όλων»³⁸.

Να σημειώσουμε, βεβαίως, ότι τα συνθήματα αυτά «περί συγχώρησης», τα οποία ήσαν ως προς το περιεχόμενό τους πέρα για πέρα χριστιανικά, αποκτούσαν μια άλλη σημασία στη χρονική στιγμή κατά την οποία διατυπώνονταν. Ήδη η Κροατία, ως ανεξάρτητη και διεθνώς αναγνωρισμένη χώρα, είχε επιτύχει το maximum των πολιτικών επιδιώξεών της, (και διπλωματικά και στα πεδία των μαχών), και δεν είχε πια λόγους, ένας μάλιστα χριστιανός ηγέτης, να διατηρήσει ένα κλίμα αντιπαλότητας τουναντίον μάλιστα, η «συγχώρηση», που πραγματικά έπρεπε να δοθεί ως καταλλαγή, είχε και πολιτικό χαρακτήρα που υπαγορευόταν από την αρχή: «εφόσον πέτυχα το στόχο μου δεν επιθυμώ να θυσιάσω άλλες δυνάμεις». Εξάλλου, η επανάκαμψη των πληθυσμών, και για τις δύο πλευρές, απαιτούσε εκ των πραγμάτων, για την περαιτέρω ειρηνική συνύπαρξη, συγχώρηση, διαφορετικά δεν θα ήταν βιώσιμη και λειτουργική. Οι διακηρύξεις αυτές, εν προκειμένω, του προέδρου και του καρδινάλιου, παρ' όλη την ευοίωνη φαινομενικά προοπτική τους, είχαν δυσοίωνα επιβεβαίωση, αφού η επανάκαμψη του πληθυσμού που δεν πείσθηκε να επιστρέψει, ήταν αντιστρόφως ανάλογη του αριθμού που εγκατέλειψε τις πατρογονικές του εστίες.

Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας πως πίσω από τα ειρηνικά κελεύσματα και τη γενικότερη «φιλειρηνική πολιτική» που καλλιεργούσε η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία στις δημόσιες αυτές ανακοινώσεις, μια μερίδα λειτουργών και υποστηρικτών της έβρισκαν καταφύγιο και συχνά συγκάλυπταν ακραία στοιχεία εθνοθησκευτικού φονταμενταλισμού. Έτσι, ιερείς «νεοουστάσι» βρήκαν την ευκαιρία να εκφράσουν τα φιλικά τους αισθήματα σε εξτρεμιστικές εθνοθησκευτικές οργανώσεις του παρελθόντος που επαναδραστηριοποιήθηκαν μέσα στο γενικότερο πνεύμα του εθνικού παροξυσμού και της θρησκευτικής μισσαλοδοξίας.

Από την άλλη μεριά, ωστόσο, ένα μέρος του ποιμνίου της εκκλησίας αυτής, που εγκατέλειψε δια της βίας τις εστίες του, που έχασε προσφύλη πρόσωπα στα πεδία των μαχών, που έζησε έντονα την φρίκη του πολέμου, την αναγνώρισε ως «γνήσιο εκφραστή» της χριστιανικής διδασκαλίας. Έτσι, έγινε το βάλσαμο και η «παρηγορία» για πολλούς εξαθλιωμένους-πραγματικά μαλάκωσε τον όντο των ψυχών των πιστών που της εμπιστεύθηκαν την ίδια τους τη ζωή. Γι αυτό και είχε μεγάλη απήχηση το ανθρωπιστικό της έργο στο χειμαζόμενο κροατικό πληθυσμό και υποστηρίχθηκαν με πάθος οι απόψεις της σε κοινωνικά θέματα. Με τη στάση της αυτή αναβαθμίστηκε η θέση της στην κροατική κοινωνία, αποκτώντας μεγαλύτερο κύρος και αυξάνοντας κατακόρυφα τη θρησκευτικότητα των Κροατών μετά την περίοδο των αιματηρών γεγονότων.

Στο πνεύμα αποκατάστασης και επανασύσφιξης των σχέσεων των θρησκευτικών κοινοτήτων κινήθηκε και η Ορθόδοξη Θεολογική Σχολή του Βελιγραδίου, με τη

38 Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo*, ό.π., σσ. 529-530.

«Διαθρησκευτική Συνάντηση» που οργάνωσε στην πρωτεύουσα της πρώην Γιουγκοσλαβίας, το Βελιγράδι, στις 18-22 Φεβρουαρίου 1996, σε συνεργασία με την Ένωση των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (Γενεύη-Ελβετία). Έλαβαν μέρος τριάντα αντιπροσωπείες εκκλησιών, από δέκα πέντε χώρες της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής, όπως και τριάντα περίπου εκπρόσωποι των Εκκλησιών της Σερβίας, της Κροατίας, της Σλοβενίας, και της Βοσνίας. Ωστόσο, παρ' όλο το «ενοποιό πνεύμα» της συνάντησης, για μια ακόμη φορά, έγινε κατανοητή η διαφορετική προσέγγιση στα γεγονότα, εκ μέρους των θρησκειών, αλλά και η κοινή πεποίθηση πως οι εκκλησίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ειρήνευση της περιοχής³⁹.

Τα συμπεράσματά της συνάντησης συνοψίζονται στις εξής θέσεις, που μαρτυρούν και εκφράζουν εύγλωττα το πνεύμα που επικράτησε στις σχετικές συνεδρίες:

- Στην αποκατάσταση των κατεστραμμένων οικιών και στην απόδοσή τους στους ιδιοκτήτες τους, όπου αυτές ανήκουν, σε συνδυασμό με την ποιμαντική και ψυχολογική υποστήριξη των ανθρώπων αυτών.

- Στην αναζήτηση των αγνοουμένων και στη φροντίδα τους για τη συντήρησή τους.

- Στην προσφορά βοήθειας στους νέους, οι οποίοι ηθικά και υλικά υποφέρουν ή είναι τραυματίες πολέμου.

- Στην ανοικοδόμηση των ναών ανεξάρτητα από τη θρησκεία ή την εθνότητα στην οποία ανήκουν.

- Στην πρόοδο της πολυπολιτισμικής κουλτούρας που συντελείται μέσω του διαθρησκευτικού διαλόγου και της κοινής προσευχής, συμβάλλοντας έτσι στην ειρήνη.

- Στην πρόσκληση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που συνεργάζονται με τις θρησκευτικές κοινότητες για την έκδοση κοινών ανακοινωθέντων, ώστε να εναντιώνονται στη μονόπλευρη και εσφαλμένη παρουσίαση των σύνθετων εθνικών προβλημάτων, πράγμα που δυστυχώς συνήθίζεται για τα βαλκανικά θέματα ως πάγια τακτική παραπληροφόρησης, προβάλλοντας το μίσος και το πάθος στους λαούς.

- Στην αναζήτηση μηχανισμού που θα εξασφάλιζε στους εκπροσώπους των εκκλησιών και θρησκειών ετοιμότητα και γρήγορη με προσεκτικές επιλογές στους χειρισμούς της κρίσης, προσφέροντας τις απαραίτητες διευκολύνσεις-διακονίες όπου αυτό καθίστατο αναγκαίο.

- Τέλος, αποφασίστηκε η συνέχιση των οικουμενικών και διαθρησκευτικών επαφών που, όπως αποδείχθηκε, στόχο είχαν να συμβάλλουν οι θρησκείες στην επίτευξη της ειρήνης⁴⁰.

Κατέληξαν δε στην επανεπιβεβαίωση της θέσης πως, η Αγία Γραφή, η Ιερά Παράδοση και η Προσευχή, αποτελούν ισχυρά θεμέλια των προσπαθειών για την ειρήνη⁴¹.

39 Ekumenski dijalog o romirenju, (έγγραφο της Κροατικής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας δημοσιευμένο στην ηλεκτρονική της διεύθυνση www.hbk.hr, σ. 1. Στις συναντήσεις αυτές, που είχαν παρωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, από το 1991 συμμετείχαν και εκπρόσωποι και της μουσουλμανικής και της εβραϊκής κοινότητας. Μία από τις σκέψεις που ακούστηκαν ήταν: «αντί να κατηγορούν οι χριστιανοί ο ένας τον άλλον μπορούν να γίνουν δύναμη ειρήνης και δικαιοσύνης στο μέτρο της αυτοκριτικής τους και της αγάπης προς τον διπλανό, ακόμα και τον εχθρό. Αγάπα το πλησίον σου. (Μτ. 5, 44)».

40 Ekumenski dijalog o romirenju, σ. 2.

41 Ολοκλήρωσαν τις εργασίες της συνάντησης αυτής με την κοινή προσευχή του Αγίου Ευφραίμ του Σύρου: «Κύριε Βασιλέυ, δός ημίν τον έλεγχο των αμαρτιών ημών...». Βλ. Ekumenski dijalog o romirenju, σ. 3.

2. Επιδράσεις και εκτιμήσεις του ρόλου των θρησκειών στην κρίση.

Εκείνο που έγινε σαφές από τις πέντε βασικές επίσημες διαθρησκειακές επαφές των θρησκευτικών ηγετών είναι πως, στη διάρκεια των αιματηρών αυτών συγκρούσεων στην Κροατία και στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, οι τρεις προκαθήμενοι των μεγαλύτερων θρησκειών της πρώην Γιουγκοσλαβίας ρητά και συστηματικά επιζήτησαν τη διακοπή του πολέμου, την απελευθέρωση των αιχμαλώτων και την επιστροφή των εκδιωχθέντων. Από κοινού καταδίκασαν τις βιαιότητες και τα εγκλήματα από οποιαδήποτε πλευρά κι αν προέρχονταν. Ύψωσαν τη φωνή τους, δεόμενοι ο καθένας στο δικό του Θεό – χριστιανοί και μουσουλμάνοι –, για την ειρήνευση στην περιοχή: διατράνωσαν την άποψη πως οι θρησκείες είναι θύματα των πολέμων. Σύμφωνα με τα κοινά ανακοινωθέντα εφελτήριο για τις θέσεις και τις ειρηνευτικές προσπάθειες των χριστιανών ηγετών υπήρξε το ιερό κείμενο της Καινής Διαθήκης, ενώ για τους μουσουλμάνους το Ιερό Κοράνιο⁴². Είναι αληθές επίσης, ότι οι αντιπρόσωποι όλων των μερών, προσερχόμενοι και συμμετέχοντες στις συναντήσεις αυτές υιοθετούσαν θέσεις διαλλακτικές, μακριά από οξύτητες και ακρότητες, που ίσως να ήταν πρόκριναν στο εσωτερικό της χώρας τους σε μια προσπάθεια να λάβουν «την έξωθεν καλή μαρτυρία». Με το κοινό «θρησκευτικό μέτωπο» που παρουσίαζαν, διασκεδάσαν τις απόψεις περί υπόθαλψης και εμπλοκής των θρησκειών στο πρόβλημα του πολέμου.

Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητη μια επισήμανση. Ενώ, φαινομενικά και θεωρητικά, παραγωνίζονταν οι θρησκευτικές αντιθέσεις και οι αντιπαλότητες, εν τούτοις, πέραν της χρονικής διάρκειας των συναντήσεων αυτών, οι προσεγγίσεις και οι κοινές θέσεις έμεναν ανενεργείς ή ματαιώνονταν. Η παροδική ισχύς των διαθρησκειακών αυτών συναντήσεων, με τα συχνά εφήμερα αποτελέσματα, φαίνεται να επηρέαζαν αρνητικά την κοινή γνώμη σε βάρος των θρησκειών. Άλλοτε πάλι, ενώ οι αλληλοεπιδράσεις της κοινής και αγαθής πρόθεσης των θρησκευτικών λειτουργών υπήρξαν εμφανείς, εξασθένιζαν, εξαιτίας των αγιδών που έθεταν πολιτικοί και άλλοι κύκλοι των χωρών στις οποίες ανήκε η κάθε πλευρά. Με τον τρόπο αυτόν η πολιτική(οι) γινόταν τροχόπεδη στην προσπάθεια των θρησκειών να πλησιάσουν περισσότερο το όραμα της ειρήνης.

Οφείλουμε, όμως, να επισημάνουμε και τις αναμεταξύ των θρησκειών διαφοροποιήσεις στην προσέγγιση των «πραγματικών αιτιών» του πολέμου αλλά και σε άλλα επιμέρους θέματα. Η κάθε πλευρά είχε τη δική της επιχειρηματολογία και ερμηνευτική, όχι αποκλειστικά θρησκευτική, για τον τρόπο με τον οποίο έφτασε η αντιπαράθεση στο σημείο του ένοπλου εθνικού διχασμού. Σε πολιτικό επίπεδο οι θρησκευτικές ηγεσίες, κυρίως στην αρχή του εμφυλίου πολέμου, επιδείκνυαν μια διακριτική, ενίοτε όμως προκλητική, συμπάθεια προς τις εθνικές τους πολιτικές ηγεσίες με τις συνεπαγόμενες εξαρτήσεις, με αποτέλεσμα είτε να ολιγορούν στη λήψη κοινών αποφάσεων, είτε ακόμα και να διαφωνούν ανοιχτά, αποδίδοντας η μια τις ευθύνες στην πολιτική ηγεσία της άλλης. Άλλωστε, από τις συναντήσεις των θρησκευτικών ηγετών, έτσι όπως αυτές πραγματοποιήθηκαν σε γιουγκοσλαβικό ή σε άλλο έδαφος, φάνηκε πως οι θρησκείες ήταν συνδεδεμένες, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο, με το υπάρχον πολιτικό κατεστημένο και δεν διάσταζαν, σε κάποιες φάσεις της κρίσης, να το δείχνουν φανερά. Κάποιες από αυτές έμειναν σταθερά προσκολλημένες στις θέσεις τους αυτές, κάποιες όμως αποστασιοποιήθηκαν σταδιακά από τις ακραίες, αντιδημοκρατικές και αντιλαϊκές συμπεριφορές του πολιτικού κατεστημένου. Είναι αξιοσημείωτο πάντως πως ακόμη και οι πολιτικοί που, σε ορισμένες περιπτώσεις, ενθάρρυναν τις συναντήσεις αυτές,

⁴² Η ειλικρίνεια και η αγνότητα των προθέσεων, θεωρούνταν δεδομένες, αν και, μόνο ο παντογνώστης Θεός είναι εκείνος που πραγματικά γνωρίζει και κρίνει.

δεν υλοποίησαν τις αποφάσεις των θρησκευτικών τους ηγετών όταν αυτές δημοσιοποιήθηκαν. Τούτο αποτελεί ένα δείγμα της διαφορετικότητας στην σύλληψη και στο χειρισμό τέτοιων ενεργειών. Υπήρξαν και εδώ τρωτά σημεία: ο διαφορετικός εθνοθρησκευτικός προσανατολισμός της κάθε εκκλησίας ή θρησκείας, απέτρεψε τελικά, κατά τη γνώμη μας, την εκτόνωση και υποστήριξη ενός κοινού σχεδιασμού, μιας θρησκευτικοπολιτικής πρότασης προς τις εμπόλεμες πολιτικές ηγεσίες και τα διεθνή φόρα, ώστε να αποτελέσουν οι θρησκείες ένα αρραγές μέτωπο-φορέα με κοινωνικο-πολιτική δράση και περιεχόμενο. Οι θρησκείες δεν κατόρθωσαν να απεγκλωβιστούν με δυναμισμό από το στενό εθνικό-πολιτικό τους περιβάλλον, στο μέτρο που αυτό ήταν εφικτό, ώστε να αποτελέσουν πρωτίτως ένα κοινό θρησκευτικό αντιπολεμικό και βαθιά φιλειρηνικό μέτωπο, μια τρόπον τινά, «υπερεθνική θρησκευτική κοινότητα»: αντίθετα, αυτοπροσδιορίστηκαν ή και ταυτίστηκαν με τις εθνικές τους κοινότητες, χάνοντας τον οικουμενικό χαρακτήρα που, ιδιαίτερα οι χριστιανικές θρησκείες, είχαν από τον ίδιο τον ιδρυτή τους.

Πρακτικά και όχι φραστικά, οι θρησκείες δεν κατόρθωσαν να διαμορφώσουν μια αυτόνομη οικουμενική-πνευματική ασπίδα προστασίας των πιστών τους, ως δείγμα ποιμαντικής ανωτερότητας, όπου θα εδράζονταν τα επιχειρήματά τους και θα έδιδαν μιαν άλλη διάσταση, αυθεντική και πνευματική, στην καθοδήγηση των ποιμνίων τους, αφού αυτοεγκλωβιζόταν η καθεμιά στα «εαυτής»: πολιτικά, κοινωνικά και ιστορικά, δέσμια.

Εν τούτοις, η αδυναμία αυτή ποτέ δεν τους εμπόδισε στο να προσεγγίσουν, έστω επί μέρους, η μια την άλλη και να καταβάλλουν από κοινού ειρηνευτικές προσπάθειες. Φάνηκε, επίσης, πως τελικά δεν κατόρθωσαν οι από κοινού προσπάθειες των θρησκευτικών ηγετών και εκκλησιών να επηρεάσουν τους πολιτικούς ηγέτες και κατ' επέκταση τις πολιτικές εξελίξεις δυναμικά και σε ουσιαστικό βαθμό⁴³. Και τούτο, όχι τόσο εξαιτίας μιας φυσικής εσωτερικής αδυναμίας των θρησκευτικών ηγετών να επηρεάσουν τις πολιτικές ηγεσίες, όσο εξαιτίας της άρνησης των πολιτικών και στρατιωτικών ηγεσιών να δεχτούν άλλους θεσμικούς παράγοντες ως συμμετοχούς στη λήψη των εθνικών αποφάσεων. Ως αιτία της αδυναμίας αυτής θα μπορούσαμε επίσης να αναφέρουμε το περιρρέον κλίμα του φανατισμού των ημερών εκείνων, την έξαρση του εθνικισμού, την έλλειψη λειτουργίας σοβαρών δημοκρατικών θεσμών, αλλά και τις υπέρμετρες προσωπικές φιλοδοξίες των πολιτικών ηγετών που ηγούνταν των «Δημοκρατιών» αυτών εκείνη την περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά, δεν υπάρχει αμφιβολία πως, όσο ενδημούν στις κοινωνίες των λαών, θα τις δηλητηριάζουν – εκ βαθέων και επί μακρόν – σε όλα τα επίπεδα⁴⁴ του κοινωνικού βίου. Αυτό όμως δεν αποθάρρυνε το δυναμικό χαρακτήρα των συναντήσεων αυτών στις οποίες, παραθέτονταν ουσιαστικά επιχειρήματα και διεξάγονταν σε βάθος συζητήσεις.

Τούτο σημαίνει πως οι θρησκείες εξαιρετικά δύσκολα με αποκλειστικά ιδικές τους πρωτοβουλίες και ενέργειες δεν μπορούν να επιβάλουν στον κόσμο την ειρήνη ή να αποτρέψουν τον πόλεμο. Μπορούν όμως «με τη διδασκαλία τους να οικοδομούν συνεχώς τον άνθρωπο της ειρήνης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ειλικρινούς συνεργασίας στις σχέσεις των λαών. Υπό την έννοια αυτή, οι λαοί όλων των θρησκειών, έζησαν την τραγική εμπειρία του πολέμου, αλλά δεν απέρριψαν ποτέ το όραμα της ειρήνης με ελευθερία και δικαιοσύνη» όπως χαρακτηριστικά σημειώνει έλληνας ακαδημαϊκός⁴⁵.

⁴³ Τη θέση αυτή την παραδέχτηκε και ο καρδινάλιος Kuharic στη Διαθρησκειακή Συνάντηση που είχε διεξαχθεί ναρτίτερα στο Sarajevo.

⁴⁴ Ίσως η πιο αδύναμη πλευρά να ήταν η σερβική: αν και είχε τις πιο παλιές και πιο έντονες κοινωνικές και εθνικές καταβολές.

⁴⁵ Ι. Καραβιδόπουλος, Διάλογος Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού, στο *Σύναξη*, τ.70(1999), σ. 105.

Πάντως, οι διεργασίες των εκκλησιών και των θρησκειών, για άμεση κατάπαυση του πυρός ή για αποφυγή των ενεργειών που θα κλιμάκωναν τη χρήση βίας, ήταν ταυτόχρονα αποτέλεσμα της βεβαίας πεποίθησης που διαμορφώθηκε στις θρησκευτικές ηγεσίες των κοινοτήτων αυτών, πως είναι ορατή και δυνατή η ομαλή συνύπαρξη των πιστών τους και πως η «θρησκευτική μισαλλοδοξία» μπορεί να υποχωρήσει. Σ' αυτή την κοινή αντίληψη βασίστηκε η προώθηση, σε διεθνή πολιτικά και θρησκευτικά κέντρα αποφάσεων, των παράλληλων ανταλλαγών και μηνυμάτων των θρησκευτικών ηγεσιών, ώστε να διευκολύνουν την περαιτέρω προσέγγιση των πολιτικών ηγεσιών. Ωστόσο, το αισιόδοξο κλίμα που δημιουργούνταν δεν στάθηκε ικανό, όπως φάνηκε από τα πράγματα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, από μόνο του να επηρεάσει ουσιαστικά τις εξελίξεις.

Είναι γεγονός δε, πως εύκολα προσυπογράφουν εκπρόσωποι του πολιτικού, ακόμα και του θρησκευτικού κόσμου, διακηρύξεις φιλειρηνικής προσέγγισης των λαών ή λαμβάνουν μέρος σε αντιπολεμικές εκδηλώσεις, χωρίς συχνά να αναλαμβάνουν και το βάρος μιας τέτοιας πράξης, άλλοτε γιατί δεν έχουν την πραγματική βούληση κι άλλοτε γιατί τα συμφέροντα του πολέμου δεν τους επιτρέπουν να δράσουν αποφασιστικά και ουσιαστικά στην κατάπαυσή του. Οι θεωρητικές διακηρύξεις και διπλωματικές αναδιπλώσεις και μεθοδεύσεις δεν μπορεί να εξαντλούν το γνήσιο πνεύμα της ειρήνης του Χριστιανισμού. Έτσι, και στην περίπτωση μας ακόμη, στις από τις επίσημες εκκλησίες και θρησκείες οργανωμένες συναντήσεις, υπέπεσαν οι θρησκευτικοί ηγέτες στην παγίδα της άχαρης ανταλλαγής κοινοτυπιών και γενικευμένων διαπιστώσεων που ελάχιστα βοήθησαν την πρόοδο στην ειρήνη, αν δεν την αποπροσανατόλιζαν. Στο μέτρο αυτό την ευθύνη φέρουν όλες οι θρησκευτικές κοινότητες που έλαβαν μέρος στις συναντήσεις που προαναφέραμε.

Στα αρνητικά σημεία των διαθρησκειακών αυτών συναντήσεων θα προσθέταμε και τη δράση εκείνων που στις διεργασίες των θεσμικών τους οργάνων υποστήριζαν την άποψη πως ο πόλεμος αυτός δεν έχει κανένα απολύτως θρησκευτικό περιεχόμενο και, κατά συνέπεια, αποποιούνται τις ευθύνες που επέφερε η περί του αντιθέτου άποψη. Οι θιασώτες αυτής της άποψης, από υπερβάλλοντα ζήλο, πολλές φορές κατέληγαν σε διαμετρικά αντίθετες από την πραγματικότητα θέσεις, παραγκωνίζοντας τις πραγματικά βαθιές και υπαρκτές διαστάσεις του θρησκευτικού προβληματισμού. Θα επαναλάβουμε όμως, για μια ακόμη φορά, πως οι θρησκευτικές πτυχές του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία δεν αίρουν την εθνικο-πολιτική του ή άλλη διάσταση ως τις κυρίαρχες και πρωτογενείς αιτίες που οδήγησαν στην κρίση του 1990. Στη συνείδηση κάθε πολίτη των πρώην Γιουγκοσλαβικών χωρών η θρησκευτικότητα των αντιμαχομένων, πολεμιστών και θεατών, ενεπλάκη συνειδητά ή ασυνειδητά, εν μέρει ή εν όλω, επιτυχώς ή ανεπιτυχώς, προσκλησιακά ή παρακλησιακά, στην εξέλιξη και διαμόρφωση της πορείας των εχθροπραξιών και τούτο έχει την ιδιαίτερη σημασία του.

Οι συναντήσεις αυτές, έδειξαν πως οι εκκλησίες και οι θρησκείες προσπάθησαν να προσδώσουν ένα ανθρωπινότερο και οικουμενικότερο χρώμα δικαιοσύνης στην εθνική αυτή αντιπαράθεση, συνδέοντας την επιδίωξή τους αυτή με τον κοινωνικό τους χαρακτήρα και την κοινωνική του θεωρία για πρόοδο γενικότερα. Ο χριστιανισμός όμως δεν είναι ένα κοινωνικό σύστημα που επιζητεί κοινωνικό έργο, πολύ δε περισσότερο η Ορθοδοξία, διότι έχει ένα σαφώς πνευματικό προσανατολισμό, πέραν του ανθρωπίνου δικαίου, που πραγματοποιεί την υπέρβαση του ατόμου και δεν καλύπτεται ούτε εξαντλείται σε «ειρηνιστικά μανιφέστα».

Τέλος, στα θετικά σημεία των συναντήσεων αυτών, θα συγκαταλέγαμε επίσης και την επίδραση που είχαν, στις τοπικές κοινωνίες και σε προσωπικό επίπεδο, τα διαγγέλματα και οι κοινές ανακοινώσεις των θρησκευτικών ηγεσιών, ανάλογα πάντα με τη γνησιότητα της πνευματικής πατρότητας, την αυθεντικότητα αλλά και την πειστικότητα του κάθε

ηγέτη ξεχωριστά. Ο λόγος τους, πολύ συχνά, εκλαμβάνονταν ως λόγος «παρηγορίας», ανακούφισης και ανάπαυσης των ψυχών, στις τραγικά δύσκολες εκείνες στιγμές της απώλειας των προσφιλών τους προσώπων, της αναγκαστικής μετοικεσίας, της φτώχειας και της ανέχειας⁴⁶. Αντίθετα, υπήρχαν περιπτώσεις που θεωρούνταν ο λόγος των θρησκευτικών λειτουργιών υποκριτικός, μακριά από τον πόνο και την δυστυχία του ποιμνίου· άλλοτε πάλι επιτηδευμένος, εξυπηρετώντας προσωπικά ή, κυρίως, πολιτικά, συμφέροντα.

Στον οιονόητο ερευνητή θα προκαλούσε εντύπωση η παρουσία των κατά καιρούς κοινών επισήμων ανακοινωθέντων, αμφοτέρων των πλευρών, τα οποία με τη νηφαλιότητά τους, το χριστιανικό τους χαρακτήρα και τον ανθρωπισμό τους έδιναν μια άλλη διάσταση της, κατά τα άλλα, πολεμικής και έντονα εχθρικής ατμόσφαιρας. Αναμφίβολα, τα κείμενα αυτά αποτελούν δείγματα μεστής πνευματικότητας και υψηλής ευθύνης για τους εμπνευστές τους. Επηρεάσαν, δυστυχώς, μεμονωμένα πρόσωπα. Οι εξελίξεις σε πολιτικό επίπεδο αποδεικνύονταν ισχυρότερες της δυναμικής των μηνυμάτων αυτών. Στο Zadar, στις 11 Απριλίου 1991, στην «Poruka hrvatskih biskupa sa zasedanju u Zadru: Gradanski mir, a ne gradanski rat – Αναγγελία των Κροατών Επισκόπων: Εμφύλια ειρήνη και όχι εμφύλιος πόλεμος», γράφονταν τα εξής: «...οι βιαιοπραγίες που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος των υπό των σερβικών ενόπλων δυνάμεων περιοχών και που σκοπεύουν στις Ρωμαιοκαθολικές εκκλησίες και στους λειτουργούς τους, ζητούν με διαφάνεια την διαδικασία της νομικής διερεύνησης και της δικαστικής προσέγγισης για την απόδοση ευθυνών ...» και αλλού, κάνοντας μια αυτοκριτική και αναγνωρίζοντας τις ακρότητες που και στην Κροατική πλευρά στα πεδία των μαχών συνέβαιναν, τόνιζαν τα εξής: «...ιδιαιτέρως πολύπαθοι είναι οι εκκλησιαστικοί ναοί και οι λειτουργοί τους. Διαπιστώνουμε και εμείς τις βιαιοπραγίες που επισημαίνει η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Κροατία. Τα όργανα του κράτους έχουν καθήκον να εξετάσουν τις περιπτώσεις αυτές και να αποδώσουν κατηγορίες κατά παντός υπευθύνου...», και συνέχιζαν σε άλλο σημείο: «...τα νέα που φτάνουν μέρα με την ημέρα, ή καλύτερα ώρα με την ώρα, από διάφορα σημεία της κροατικής επικράτειας, μας ανησυχούν ολοένα και περισσότερο. Κάποιοι άνθρωποι που είναι σε θέση να επηρεάζουν τα πράγματα κατορθώνουν να αναθερμάνουν την επιθετικότητα του λαού και να οξύνουν τα πάθη. Αποτέλεσμα της στάσης αυτής είναι η πνευματική απόρριψη του άλλου λαού, με τον οποίο ζούμε στον ίδιο χώρο, όπως επίσης η ανικανότητα μας να δούμε τον άλλο άνθρωπο σαν εικόνα του ίδιου μας του εαυτού, και μιλούμε για πραγματικό μίσος το οποίο αιχμαλωτίζει και σκληραίνει την ανθρώπινη καρδιά...»⁴⁷. Φαίνεται πως ήταν κοινός τόπος σε μερίδα Ρωμαιοκαθολικών και Ορθοδόξων πως ο κίνδυνος να χρεωθούν στις θρησκείες οι πολιτικές σκοπιμότητες και οι εθνικιστικές υστερίες ήταν ορατός. Για το λόγο αυτό αποστασιοποιούνται από κοινού από τα πολιτικά καθεστώτα της εποχής εκείνης.

Θα θεωρούσαμε σοβαρή έλλειψη στην εικόνα που παρουσίασε η Ρωμαιοκαθολική Κροατική εκκλησία εάν δεν αναφέραμε τη δράση ανώτερων στελεχών της τα οποία

46 Ο Πατριάρχης των Σέρβων Παύλος απολαμβάνει ιδιαίτερης αγάπης και εμπιστοσύνης από το σερβικό λαό. Τα διαγγέλματά του, καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, προκαλούσαν αίσθηση και αποτελούσαν τις πρώτες ειδήσεις στον ημερήσιο τύπο. Η φυσική του παρουσία απέπνεε αυθεντικότητα, σεβασμό, ασκητικότητα, καθώς εξέφραζε το γνήσιο χριστιανικό πνεύμα, ενώ οι πράξεις του πάντα περιβάλλονταν με κύρος και βαρύτητα. Θεωρούνταν γνήσιος εκφραστής και σύμβολο της «αγιοσαββικής» παράδοσης. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο που η δημοτικότητά του βρισκεται, ακόμη και σήμερα, σε υψηλότατο σημείο της κλίμακας των μετρήσεων των εταιρειών δημοσκοπήσης.

47 Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo*, δ.π., σ. 523 όπου και ολόκληρη η επιστολή.

επέδειξαν υψηλής ποιότητας ανθρωπιστικά και χριστιανικά ιδεώδη. Αναμφίβολα και οι απόψεις αυτές, οι γνήσια φιλειρηνικές και ανθρωπιστικές, αποτελούν μέρος της ευρύτερης στάσης που κράτησε η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία στην περιοχή. Δεν θεωρούμε ότι αποτελούν πάντα μέρος μιας οργανωμένης προσπάθειας από τη μεριά της Δυτικής εκκλησίας της Κροατίας για αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης, ή για τη δημιουργία εντυπώσεων εκ μέρους των εκφραστών τους. Έμπρακτη απόδειξη αποτελούν τα έργα φιλευσπλαχνίας των ανθρώπων αυτών απέναντι στον «εχθρό»: τον πονεμένο, τον πρόσφυγα, το συνάνθρωπο. Και οι μαρτυρίες των ανθρώπων που αποδέχτηκαν τα ευεργετήματα αυτά, τη βοήθεια που τους προσφέρονταν από οποιαδήποτε κατεύθυνση, είναι στοιχεία επιβεβαιωτικά της αγαθής προθέσεώς της. Μαρτυρίες επίσης ορθοδόξων επισκόπων που συνομίλησαν μαζί τους, στο πλαίσιο των επαφών των αντιπροσωπειών των δύο εκκλησιών, πιστοποιούν την ανωτερότητα των ανθρώπων αυτών, επωνύμων ή ανωνύμων, και τη συμβολή τους στην ειρηνευτική διαδικασία⁴⁸. Μαθήματα ανθρωπισμού έδωσε ο μακαριστός φραγκισκανός επίσκοπος του Šibenik, Srećko Badurina, ο οποίος με λόγια και με έργα απέναντι στην Επισκοπική Σύνοδο αλλά και στο φορτισμένο με εθνικισμό, λόγω των ημερών, ποιμνίό του, έδωσε δείγματα αγάπης και φιλανθρωπίας σε σερβικούς πληθυσμούς αλλά και ορθοδόξους ιερείς.

Τέλος, θα λέγαμε πως η θρησκευτικότητα του πολέμου αυτού, όπως παρουσιάστηκε στις επίσημες ανακοινώσεις των θρησκευτικών αντιπροσώπων, δεν φάνηκε απροκάλυπτα και σε όλες της τις διαστάσεις. Και ενώ είναι βέβαιο πως δεν εξαντλήθηκε στις διακηρύξεις αυτές, ενεργοποιήθηκε, κατά το μάλλον ή ήττον, στις συνειδήσεις των λαών που συνηγόρησαν, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, στην εμφανή ή αφανή παρουσία και δράση της στα πεδία των μαχών.

48 Προκαλούσε πάντα αίσθηση η παρουσία τέτοιων επισκόπων που με τη μετριοπάθειά τους έδιναν έναν άλλο τόνο στις, πολλές φορές, ψυχρές διμερείς συναντήσεις.

THE RELIGIOUS INFLUENCES OF THE PEACE AND ENMITY DEPLOYMENT TO THE ARMED CONFLICT OF THE CIVIL WAR IN YUGOSLAVIA 1990-1995.

The role of the religions leaders and representatives during the crisis of the period 1990-1995, has been really decisive but also with two meanings. As we deserve the development of the events, we may consider the Serbian Orthodox Church and of the Croatian Catholic one as opposite.

Therefore, we think that these attitudes are the main parts of a reality – sometimes of a planning that conform the total attitude of these churches, during the specific period.

The meetings among the three religions parts, at the period of the crisis (1990-1995), were about three matters: a) they set a goal to promote the national and political differences which divided more and more the ex-neighboring people b) they searched common ways in order to approach their faithful and thus, to contribute to the peaceful solution of the bloody conflict and c) they intended to form and to present to the Yugoslavian and international public opinion an unbroken face of brother hood, love and agreement of the religions. Moreover, although they cultivated the background of their own relations sufficiently, they didn't manage to make better the difficult situations and to be heard by the societies. There is no doubt that the success or failure of these purposes differed from the one religions society to the other.

The dogmatic differences between the churches became target of manipulations, by various christian and not only – cycles, in an attempt of generalization of the war with dramatic results for the religions.

So, marginal religions elements consider the coming cosmo-historic changes as place and challenge to develop further their fondamentalistic purposes, abolishing every principle of justice, or furthermore, the evangelical principles of love and peace, in the name of "love" and "peace". The illness of the nationalism that was cultivated by the political leaderships of the countries of ex-Yugoslavia also influenced the religions. So, the political leaders manipulated the religious differences and approaches in order to cover their nationalisms their exaggerated and dangerous for their nation ambitions, their ideological.